

Manzum Fıkıh Metinleri - I

*Ahmet AYDIN**

Öz: Bu çalışma kronolojik ve sistematik olarak manzum fıkıh edebiyatının tarihi gelişimini incelemeyi hedeflemektedir. Ayrıca bu çalışmada manzum eser kaleme alınan fıkıhın alt disiplinleri hakkında bilgi verilmeye ve bu eserleri ortaya çıkaran nedenler üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Manzum/nazım, ilmihal, muhtasar, fıkıh eğitimi.

Poetic Islamic Law Texts - I

Abstract: This study aims to examine the historical development of poetic fiqh literature in a chronological and systematic order. Moreover, information on the sub-categories of the poetic works of fiqh and the reasons for the emergence of these works will be provided in this article.

Keywords: Verse, poetic, catechism, mukhtasar, fiqh education.

Giriş

Bu çalışma fıkıh tarihinde bir metin telif tarzı olarak kabul gören manzum eserlerin tarihi serencâmını özellikle ilmihal türüne dair eserler üzerinde yoğunlaşarak dört büyük fıkıh mezhebi çerçevesinde incelemeyi hedeflemektedir. Zira fıkıh ilminin farklı sahalarında tercüme ve telif yoluyla manzum metinler yazıldığı ve söz konusu literatürün önemli bir kısmını manzum ilmihal kitaplarının oluşturduğu görülür. Ayrıca bu çalışmada manzum eserlerin kaleme alındığı fıkıhın alt disiplinleri hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır.

Manzum metin üretme geleneği akâid, hadis, siyer, ahlâk ve nahiv gibi İslamî ilimlerin farklı sahalarında olduğu üzere fıkıh âlimleri tarafından da benimsenmiştir. Bu türdeki eserlerin yazılmasındaki temel sâikin, birçok eserin girişinde tasrih edildiği üzere ihtisâr faaliyetlerindeki gibi fıkıh eğitimi-

* Yrd. Doç. Dr., Niğde Üniversitesi İslamî İlimler Fakültesi, ahmetydin@gmail.com.

nin kolaylaştırılması olduğu anlaşılmaktadır. Mezhebin temel metinleri haline gelmiş ve tedris faaliyetlerinde kullanılan klasik fıkıh eserlerinin zihinde daha kolay tutulabilmesi ve Arapça bilmeyenlerin temel dini konuları öğrenebilmeleri için başta Arapça ve Türkçe olmak üzere manzum eserler kaleme alınmıştır. Akâid ve fıkha dair temel meseleleri öğretme amacı taşıyan ilmihal kitaplarının bir kısmı da bu amaçla manzum olarak hazırlanmıştır. Fıkıh edebiyatı içerisindeki manzum eser geleneği bu sahada çalışan araştırmacıların yeterince dikkatini çeken bir alan olmamıştır. Manzum fıkıh eserleri daha çok Türk-İslam edebiyatının bir türü olarak bu sahanın uzmanları tarafından dil özellikleri bakımından ve edebî yönleri ile incelenmiş, bir mezhep geleneği içerisinde üretilen fıkıh literatürünün bir parçası olarak muhteva ve sistematik bakımından araştırmaya konu edilmemiştir. Söz konusu eserlerde transkripsiyonu yapılarak yer verilen metinler çalışmanın birinci el kaynakları arasındadır.

Manzum fıkıh eserlerinin ortaya çıkışı ve gelişimi İslamî ilim tedrisatının kurumsallaşma süreci ile paralel bir seyir izlemektedir. Söz konusu eserlerin kendi dönemlerinde hangi ilmî gerekler ve hedefler ile yazıldıklarını tespit edebilmek için tafsilatlı bir fıkıh tarihinin ve özelde fıkıh eğitim tarihinin yazılması gerektiği müsellemidir. Diğer İslamî ilim dallarında olduğu üzere fıkıh sahasında da bu kapsamda bir çalışma ortaya konmuş değildir. Fıkıh tarihinin erken dönemini ele alan araştırmalar, manzum fıkıh telifinin yoğunlaştığı hicrî beşinci yüzyıl sonrasındaki dönemi aydınlatan çalışmalara nazaran oldukça zengindir. Örneğin aşağıda yer verilen birçok manzum eserin ortaya çıktığı Memlûklüler dönemi hakkında yazılanlar sınırlı ve birçok açıdan yetersizdir. Bu durum manzum fıkıh eserlerinin yazıldıkları dönemlerde ortaya çıkmalarına zemin hazırlayan nedenler için zayıf irtibatlar kurulmasının başlıca sebebidir. Eserlerin yazıldıkları dönemlerdeki ilmî ve kültürel durum, mezheplerin gelişim süreçleri ve eğitim kurumlarındaki müfredat ve tedrisât hayatı hakkındaki bilgilerimizin sınırlılığı sebebiyle bu çalışma, modern döneme kadar ki zamanda manzum literatüre dair öne çıkan eserler hakkında kronolojik olarak bilgi vermekten öte bir iddiaya sahip değildir. Konunun genişliği sebebiyle iki ayrı makale olarak planlanan bu çalışmada öncelikle furû‘-i fıkıh sahasındaki manzum eserler üzerinde durulacak, daha sonra yayınlanacak “Manzum Fıkıh Metinleri - II” başlıklı ikinci incelemede ise

ilmihal, kavâid ve fetvâ gibi müstakil literatürlere dair manzum kitaplar tanıtılmaya gayret edilecektir.

I. Manzum Fıkıh Edebiyatı

Türk-İslam edebiyatı içerisinde mensur eserlerin manzum hale getirilmesine yönelik çalışmalar IX/XV. yüzyıl ve sonrasında artış göstermiştir.¹ Manzum fıkıh eserlerinin tarihi serencâmına bakıldığında furû'-i fıkha dair yazılmış eserlerin mezheplerin teşekkülü öncesinde başlayarak fıkıh tarihinde bir mezhebi merkeze alan eğitim anlayışının yerleştiği ve sistemleştiği müteahhirûn döneminde revâç bulduğu ve teliflerinin VIII/XIV. yüzyıl ve sonrasında giderek arttığı görülmektedir. Fıkıh usûlüne dair manzum eserler ise ilk usûl çalışmalarının ortaya çıktığı asra nazaran oldukça geç bir dönem olan IX/XV. yüzyılda yazılmaya başlanmıştır. Manzum furu'-i fıkıh eserlerine yazılan ilk şerh çalışmaları VI./XII. yüzyılda ortaya çıkmış² olsa da bunun IX/VX. yüzyılda diğer manzum fıkıh çalışmalarına paralel olarak yaygınlık kazanmaya başladığı söylenebilir.

Manzum fıkıh eserlerinin bir kısmını telif çalışmalar; bir kısmını ise manzum ya da mensur fıkıh kitaplarından yapılan tercüme oluşturmaktadır. Klasik bir fıkıh metninin tercüme edilmesi yoluyla hazırlanan manzum eserlerde bazen eserin tamamının değil de eserden seçilen belirli bölümlerin tercüme edildiği de görülmektedir. Örneğin furû'-i fıkha dair bir eserin sadece ferâizle ilgili bölümünü nazmeden çalışmalara ulaşılabilir. Bir mezhebe ait temel bir metnin tercümesi yoluyla üretilen manzum fıkıh eserlerinde sadece tercüme ile yetinilmediği daha kolay anlaşılması ve faydalı olacağı düşünülmesi sebebiyle metne bazen bir takım eklemelerin yapıldığı, meselelerin örneklendirildiği, bazı kavramların açıklandığı ve esas alınan metinde bulunmayan hükümlerden bahsedildiği görülür. Yukarıda ifade edildiği üzere manzum metinlerin kaleme alınmasındaki temel sâik tedris faaliyetlerinin

¹ Ferdi Kiremitçi, "Klasik Türk Edebiyatında Öğretici Mensur Eserleri Nazma Aktarma Çalışmaları ve Sâdikî'nin Manzum Akâid-Name Örneği", *Turkish Studies*, 7: 1 (2012), s. 1502.

² Eyyüp Said Kaya, "Şerh", *DİA*, c. XXXVIII, s. 563.

kolaylaştırılması olsa da müstakil manzum eserlerin varlığı ve manzum eser müelliflerinin tercüme ettikleri eserler üzerindeki tasarruflarına bakılacak olursa bunun bir metin telif tarzı olduğuna vurgu yapılması gerekir. Esas alınan metnin ihtisarı, bazı başlıklarının tamamen nazmedilmeden geçilmesi, kavramlarının izahı, verilen örneklerin arttırılması, güncel meselelere ve örfi uygulamalara değinilmesi, bazı görüşlerin tenkidi, asıl metinde bulunmayan yeni bölümler, mevzular eklenmesi ve bir takım tavsiye ve nasihatlerde bulunulması cihetlerinden müelliflerin eserlerinde çok sayıda farklı faaliyet tarzını benimsedikleri görülür. Şemsi Paşa'nın (v. 1580) *el-Vikâye* tercümesi³ buna verilebilecek isabetli örneklerden biridir. Aşağıda bu eser üzerinde ayrıntılı olarak durulacaktır.

İlmihal kitapları yahut da fıkıhın namaz gibi muayyen bir meselesini inceleyen eserler dışındaki furu'-i fıkıh ve fıkıh usûlü sahalarındaki manzum metinlerin daha çok esas alınan klasik bir fıkıh metninin manzum hale getirilmesi yoluyla üretildikleri söylenebilir. İlmihal türündeki çalışmalar istisna edilecek olursa manzum hale getirilmek üzere seçilen eserlerin bir mezhebin tarihinde önemli yer tutan metinler oldukları ve bunların büyük bir kısmını da fıkıh muhtasarlarının oluşturduğu görülür. Bu durum muhtasarların fıkıh eğitimi açısından önemi ile doğrudan irtibatlıdır. Medreselerde ders kitabı olarak uzun yıllar okutulan birçok metin aynı zamanda manzum olarak yeniden telif edilmişlerdir. Bu duruma Mâlikî mezhebi içerisinde fıkıh eğitimi açısından büyük kabul gören ve yaygınlık kazanan İbn Ebû Zeyd el-Kayrevânî'nin (v. 386/996) bir ders kitabı olarak yazdığı *er-Risâlesi*'ni⁴, ve yine Mâlikî mezhebinde "el-Kitâb" olarak tanınan ve hakkında en çok şerh yazılan eserlerden sayılan Halil b. İshâk el-Cündî'nin (v. 776/1374) *el-Muhtasar*'ını manzum hale getiren çok sayıdaki çalışma⁵, Ebû'l-Berekât en-Nesefî'nin (v. 710/1310) *Ken-*

³ Bkz. Muhittin Eliaçık, "Tercüme ile Şerhin İç İçte Bulunması: Şemsi Paşa'nın Manzum Vikâye Tercümesi", *Turkish Studies*, 4: 6 (2009), s. 104-118.

⁴ Abdullah Muhammed el-Habeşi, *Câmiü's-şürûh ve'l-havâşi: Mu'cemun şâmilün li-esmâi'l-kütübi'l-meşruha fi't-türâsi'l-İslâmî ve beyani şuruhîha*, Abudabih: el-Mecmaü's-Sekafi, 2004/1425, c. II, s. 959-960; Ali Hakan Çavuşoğlu, "er-Risâle", *DİA*, c. XXXV, s. 121.

⁵ Habeşi, *Câmiü's-şürûh ve'l-havâşi*, c. III, s. 1618-1619; Eyyüp Said Kaya, "el-Muhtasar", *DİA*, c. XXXI, s. 74.

zü'd-dekâik'ini⁶ ve Hirakî'nin *el-Muhtasar*'ını manzum hale getiren eserler⁷ örnek verilebilir. Nevevî'nin *Minhâcü't-tâlibîn*'i de buna verilebilecek isabetli örneklerden biridir.⁸ Fıkıh tarihinde nazmedilmek üzere hakkında en fazla çalışma yapılan kitaplardan biri Nevevî'nin mezkûr eseri olmuştur.⁹ Hanefî ve Şâfiî mezheplerinin aksine Mâlikî mezhebinde manzum bir metnin mezhebin el kitabı kabul edilen temel metinleri arasına girdiği görülür. İbn Âsım el-Gırnâtî'nin (v. 829/ 1426) *el-Âsımiyye* adlı manzum eseri mezhep içerisinde büyük kabul görmüştür.

Fıkıh ilminin farklı sahalalarında yazılan mensur eserlerin sayısı dikkate alındığında nazmın fıkıh âlimleri arasında yaygın bir metot olduğu söylene-
mez. Zira fıkıh eğitiminde öğrencinin mezhebin temel meselelerini, ana çerçeve ve çatısını öğrenebileceği eserler esas alınmakla¹⁰ birlikte manzum fıkıh literatürüne bakıldığında bir mezhebi temsil eden ve mezhep içinde büyük kabul gören tüm kaynakların da aynı zamanda manzum hale getirilmesine yönelik bir geleneğin oluşmadığı görülür. Bu duruma verilebilecek en isabetli örneklerden biri Merginânî'nin (v. 593/1197) *el-Hidâyesi*'dir. Hanefî mezhebinin en temel kaynakları arasında sayılan, müteahhirün dönemi Hanefî âlimlerince büyük kabul gören ve Hanefî fıkıh tarihinde belki de hakkında şerh, hâşiye ve talik olmak üzere en fazla çalışma yapılan¹¹ bu eseri manzum hale getiren bilinen bir çalışmaya ulaşılamamaktadır. *el-Hidâye*'nin ana metni olan *Bidâyetü'l-mübtedî* hakkında ise aşağıda görüleceği üzere tek bir çalışma tespit edilebilmektedir. Medreselerde ders kitabı olarak uzun yıllar okutulan kitapların başında gelen bu eserin neden manzum hale getirilmediği sorusuna verilebilecek muhtemel cevaplar manzum literatürün oluşumu hakkında yol gösterici olacaktır.

⁶ Recep Cici, "Osmanlı Klasik Dönemi Fıkıh Kitapları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. III: 5, 2005, s. 222.

⁷ Şükrü Özen, "Hirakî", *DİA*, XVII, s. 323.

⁸ Kaya, "Muhtasar", *DİA*, c. XXXI, s. 61; Bilal Aybakan, "Şâfiî Mezhebi", *DİA*, c. XXXVIII, s. 244.

⁹ Bkz. Habeşi, *Câmiü'ş-şürûh ve'l-havâşi*, c. III, s. 1930-1931.

¹⁰ Murteza Bedir, *Buhara Hukuk Okulu*, 2. bs., İstanbul: İSAM Yayınları, 2014, s. 71.

¹¹ Bkz. Cengiz Kallek, "el-Hidâye", *DİA*, c. XVII, s. 472-473.

Fıkıh eğitiminde temel bir metnin ezberlenmesi geleneği büyük önem arz etmektedir.¹² Bazı fıkıh eserlerinin ezberlenmeye uygun olmadığı düşünül-
ğünden bu sebeple müellifleri tarafından daha özet hale getirilmeye çalışıldığı
görülür. Fıkıh eserlerini nazmetme yahut da manzum olarak fikhî meseleleri
ele alma geleneği söz konusu bu ezberleme faaliyetine yardımcı olmak üzere
ortaya çıkmıştır. Müelliflerinin manzum hale getirmek için seçtikleri metinler
özellikle dil ve üslup olarak anlaşılması kolay, genelde metin olarak kısa ve
fikhî konuları delillerine yer vermeksizin ele alan kitaplar olmuşlardır. *el-
Hidâye*'nin yerine delillere yer vermeyen ve işlenen meseleler bakımından
daha dar bir çerçeveye sahip olan *Bidâyetü'l-mübtet*'nin¹³ bu sebeple seçilerek
nazma çevrildiği söylenebilir. Mezhebin imamlarının dışında daha sonraki
meşâyihin görüşlerine yer veren ve meseleleri geniş olarak tartışan çalışmaları
manzum hale getirilmeye uygun eserler olarak görülmediği anlaşılmaktadır.
Yukarıda sözü edilen yönleri ile öne çıkan *el-Hidâye* yerine isminden de
anlaşılacağı üzere bu eserdeki meseleler üzerinde yoğunlaşan Sadrü'sh-Şeria'nın
Vikâyetü'r-rivâye fi mesâil'l-Hidâye'sini yahut da yine aynı ismin *el-
Vikâye*'nin bir özeti mâhiyetindeki *en-Nukâye*'sini manzum hale getiren
çalışmalar eserlerin seçiminde zikredilen kriterlerin dikkate alındığına birer
örnektir.

Müteahhirûn dönemi eserlerinde karmaşık/dolambaçlı bir üslûbun benim-
senmesi, fikhî olmasının yanı sıra aynı zamanda edebî bir eser ortaya koyma
eğilimi ve çoğu zaman ilk okunduğunda anlaşılamayacak bir tarzda eser telif
etme arzusu¹⁴ söz edilen metinleri manzum hale getirme konusunda çalışma
yapan isimleri daha seçici olmaya sevketmiştir. Bu dönemde yukarıda zikredi-
len Kayrevânî'nin eseri gibi öğrenciler için kaleme alınmış, kolay anlaşılabil-
cek bir dille yazılmış ve rahatça ezberlenmeye uygun olan metinler¹⁵ tercih
edilmiştir. Örneğin yazıldığı dönemden itibaren Mâlikî fıkıh çevrelerinde ders
kitabı olarak şöhet bulan ve hakkında en fazla şerh çalışması yapılan eserler-

¹² George Makdisi, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim*, tercüme ve inceleme: Ali Hakan Çavuşoğlu, Tuncay Başoğlu, İstanbul: Klasik Yayınları, 2012, s. 163-167.

¹³ Bkz. Habeşi, *Câmiü's-şürûh ve'l-havâşi*, c. II, s. 808.

¹⁴ Müteahhirûn dönemi fıkıh eserlerinin söz konusu özellikleri için bkz. Murteza Bedir, "Vikâyetü'r-rivâye", *DİA*, c. XLIII, s. 107.

¹⁵ Bkz. Çavuşoğlu, "er-Risâle", *DİA*, c. XXXV, s. 119.

den biri sayılan Halil b. İshâk el-Cündî'nin (v. 776/1374) *el-Muhtasar*'ı Ahmed b. Kâsım el-Bûnî tarafından (v. 1139/1726) manzum hale getirilmiş¹⁶ ve bundan sonra söz konusu esere yönelik manzum çalışmalar giderek artmıştır.¹⁷ Aradan geçen yaklaşık dört yüz seneye rağmen bu eseri nazmetmeye yönelik bu girişimde eserin mezhep içerisindeki şöhretinin de önemli bir payı vardır. Yukarıda ifade edildiği üzere fıkıh eserlerini nazma çevirme çalışmalarında muhtasarlar yoğun ilgiye mazhar olmuşlar ve ilmihal türündeki eserlerin ortaya çıkmasıyla manzum çalışmalar bu sahada yoğunlaşmıştır.

Medrese eğitiminde yaygın olarak ezberletilen eserler içerisinde manzum eserlerin sayısı azdır.¹⁸ Örneğin Memlûklüler döneminde Halep'teki medreselerde İbnü'l-Verdî'nin (v. 749/1349) aşağıda üzerinde durulacak olan furû'-i fıkha dair manzum çalışması okutulmuştur.¹⁹ Manzum ilmihallerin bir kısmının da diğer ilmihal çalışmaları²⁰ gibi sıbyân mekteplerinde okutulduğu anlaşılmaktadır. Birgivi'nin meşhur eseri *Vasiyetnâme* ve bu eseri manzum hale getiren çalışmalar da bu duruma örnek verilebilir. Ayrıca bu türdeki metinler halkın belli bir yer ve zamanda bir araya gelerek oluşturdukları kıraat meclisi adı verilen toplantılarda da okunan eserler arasında yer almıştır.²¹ Nizâmiyye ve dört büyük mezhebin eğitiminin tek bir çatı altında verildiği Müstansiriyye gibi Bağdat'ta kurulan medreseler hakkında yapılan çalışmalar medreselerin teşekkül döneminde fıkıh sahasında manzum metinlerden yararlanılmadığına

¹⁶ Kaya, "el-Muhtasar", *DİA*, c. XXXI, s. 74.

¹⁷ Bkz. Habeşi, *Câmiü'ş-şürûh ve'l-havâsî*, c. III, s. 1618-1619.

¹⁸ Medreselerde okutulan manzum eserler için bkz. Muhittin Eliaçık, "Medreselerde Okutulan Manzum Ders Kitapları", *Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslâmî İlimler Sempozyumu*, 2013, c. II, s. 539-546.

¹⁹ Esra Atmaca, "Memlûkler Döneminde Halep İlmî Hayatında Ders Halakaları ve Ulemâ Tarafından Okutulan Ders Kitaplarının Tespiti", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 3, 2015, s. 60.

²⁰ Hatice Kelpetin Arpaguş, "Bir Telif Türü Olarak İlmihal Tarihî Geçmişi ve Fonksiyonu", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22: 1 (2002), s. 35-37, 51, 53.

²¹ Zehra Öztürk, "Osmanlı Döneminde Kıraat Meclislerinde Okunan Halk Kitapları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 5: 9 (2007), s. 404-406, 422-423.

işaret etmektedir.²² Hicrî VI. ve VII. (XII-XIII) yüzyıllarda Zengiler ve Eyyûbiler dönemindeki Dımaşk medreselerinde kabul gören fıkıh eserleri arasında da manzum olanlara tesadüf edilememektedir.²³ Osmanlı medreselerinde fıkıh sahasında okutulan eserlere bakıldığında kıraat ve nahiv gibi farklı ilmî disiplinlerin aksine furu‘-i fıkıh ve usûl-i fıkıh sahalarında manzum eser okutma geleneğinin yerleşmediği, akılda kolay kalması amacıyla yalnızca ferâiz konusunda manzum eserlerin medrese müfredatına dâhil edildiği görülmektedir.²⁴ Örneğin 1752 yılında yazdığı *Tertîb-i Ulûm*’unda İbrahim Hakkı Erzurûmî bir talebenin okuması gerektiğini düşündüğü ilimleri otuz bir dalda toplamış ve bu ilimlere dair temel metinleri zikretmiştir. Bu kitapları farklı bölgelerdeki Osmanlı medreselerinde okutulan eserleri dikkate alarak belirlemiştir. Söz konusu eserlere bakıldığında öğrencilere Arap dili, tecvid ve akâid konularında manzum kitapları okumaları ve hıfzeta tavsiiye edilirken Fatih Medreseleri, ardından Süleymâniye Medreseleri ve sonraki dönemde Osmanlı medreselerinde manzum fıkıh metni okutma geleneğinin yerleşmedi-

²² Bkz. George Makdisi, *Ortaçağ’da Yüksek Öğretim*, tercüme ve inceleme: Ali Hakan Çavuşoğlu, Tuncay Başoğlu, İstanbul: Klasik Yayınları, 2012; Hisham Nashabe, *Muslim Educational institutions: A General Survey Followed by A Monographic Study of al-Madrasah al-Mustansiriyah in Baghdad*, Beyrut: Mektebetu Lübnan [Librairie du Liban], 1989.

²³ Bkz. Harun Yılmaz, *Zengiler ve Eyyûbiler Döneminde Dımaşk’ta “Medrese”*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014, s. 110.

Mefail Hızlı, “Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XVII: 1, 2008, s. 30, 37-38; Cahid Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul: İrfan Matbaası, 1976, s. 37-42; Hasan Akgündüz, *Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi*, İstanbul: Ulusal Yayınları, 1997, s. 400-405; Rahmi Telkenaroğlu, “Osmanlı’dan Günümüze Anadolu Medreselerinde Fıkıh Tedrisatı ve Sorunları”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 20, 2012, s. 157-159, 161-164; Şükran Fazlıoğlu, “Manzûme fî tertîb el-kutub fî el-‘ulûm ve Osmanlı Medreseleri’ndeki Ders Kitapları”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, c. I. 1, 2003, s. 97-110; M. Hanefi Palabıyık vd., “Medrese Eğitiminin Oluşturduğu Resulullah Algısı”, *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler Sempozyumu*, 2012, c. II, s. 490-495; Şirin Gül, “Sahn-ı Seman Medreselerinden Günümüz Fıkıh Eğitimine Bir Köprü”, *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler Sempozyumu*, 2012, c. II, s. 618-627.

ği görülür.²⁵ İbrahim Hakkı Erzurûmî ile birlikte Osmanlı döneminde başta medreseler olmak üzere eğitim kurumlarında okutulan eserler hakkında bilgi veren az sayıda çalışma arasında sayılan Saçaklızâde adıyla meşhur Muhammed b. Ebûbekir el-Mar‘aşî’nin (v. 1145/1732) *Tertibu’l-ulûm*’u²⁶ ve Nebi Efendizâde olarak tanınan Ali b. Abdullah el-Uşşâkî’nin (v. 1200/1786) *Kasîde fi’l-kütübi’l-meşhûre fi’l-ulûm* adlı manzum eserindeki tespitler de bu dönemde medreselerde fıkıh sahasında sadece ferâize dair manzum metinler okutulduğunu göstermektedir.²⁷ Yazma eser koleksiyonlarındaki farklı müellifler tarafından kaleme alınmış ferâize dair manzum eserlerin sayısı ve nüshalarının fazlalığı da bu durumu destekleyen delillerden biridir. Osmanlı’nın son döneminde medreselerin ıslahına yönelik teklif ve çalışmalara bakıldığında da fıkıh sahasında ferâizi hariç tutan bu geleneğin korunduğu görülür.²⁸ Hint alt kıtasında eğitim ve öğretim faaliyetlerinin en sistemli haline ulaştığı Babürlülür döneminde (1526-1858) medreselerin genelinde takip edilen Ders-i Nizâmî müdredatında da bu yaklaşım benimsenmiştir.²⁹ Manzum eserlerin medrese programlarındaki ana metni oluşturmaya da yukarıda ifade edildiği üzere burada okutulan ve ezberletilen metinlerin hatırda daha kolay tutulmasına yardımcı olmak üzere kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Manzum eser telif etme geleneğinin yanı sıra fıkıh âlimlerinin mensur olarak yazılmış eserlerdeki muayyen bir takım meseleleri nazmettikleri örneklerle de ulaşılabilmektedir. Meselâ İbnü’l-Hümâm nikâh konusunu işlerken nikahı

²⁵ Hüseyin Atay, Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi: Medrese Programları, İcazetnameler, İslahat Hareketleri, İstanbul: Dergah Yayınları, 1983, s. 80, 87, 94-95, 97, 190; Baltacı, XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri, s. 37-42; Akgündüz, Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi, s. 400-405; Şükran Fazlıoğlu, “Ta’lîm ile İrşâd Arasında: Erzurum İbrahim Hakkı’nın Medrese Ders Müfredatı”, *Dîvân Dergisi*, c. X: 18, 2005/1, s. 115-173.

²⁶ Muhammed b. Ebû Bekr el-Mar‘aşî Saçaklızâde, *Tertibü’l-ulum*, çev. Zekeriya Pak, M. Akif Özdoğan, Kahramanmaraş: Ukde Kitaplığı, 2009, s. 189-195.

²⁷ Şükran Fazlıoğlu, “Nebî Efendi-zâde’nin Kasîde fi el-Kutub el-Meşhûre fi el-Ulûm’una Göre Bir Medrese Ders Talebesinin Ders ve Kitap Haritası”, *Kutadgubilig*, sy. 3, 2003, s. 191-221.

²⁸ Bkz. Hamit Er, *Medreseden Mektebe Geçiş Sürecinde Darülhilafe Medreseleri*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003, s. 36-37, 75-81.

²⁹ Bkz. Abdülhamit Birışık, “Medrese”, *DİA*, c. XXVIII, s. 334.

içine alacak şekilde temelde akitlerle ilgili konularda sükûtun hükmünü anlattığı bir şiirine yer vermiştir.³⁰ İbnü'l-Hümâm'ın eseri gibi bazı konuları nazmeden isimlerin yanı sıra manzum ve mensur telif geleneklerini birleştirmeye çalışan girişimlere de tesadüf edilebilmektedir. Tespit edilebildiği kadarıyla bu tarzın ilk örneklerinden biri İbn Arabî'nin (v. 638/1240) *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*'sinde ibadetlerle ilgili hükümler, kendi ictheadları ve bu hükümlerin bâtinî yorumlarından bahsettiği kısımlardır. İbn Arabî konuya öncelikle bir şiirle başlamakta ardından meseleyi mensur olarak ele almaktadır. Daha geç dönemde ise İbrahim Cecelî 1286/1869 yılında basılan *Manzume-i Ceceli İbrahim Efendi*³¹ adlı ilmihal eserinde konuları manzum olarak ele almakla birlikte gerekli gördüğü, nazmedilmesi zor olan ayrıntılı meseleleri mensur olarak ifade etmiş ve bu bölümleri manzum kısımların arasına yerleştirmiştir. Söz konusu bu tarzın ilmihal yazan isimler tarafından kabul görmediği anlaşılmaktadır.

Manzum eserlerin müellifleri çoğu zaman şâirlik yönleri ile öne çıkan isimler olmuşlardır. Fıkıh sahasında uzmanlaşmadığı anlaşılan bazı şâirlerin telif ettikleri metinlerde önemli bilgi hatalarına rastlanmaktadır. Manzum eserlerde metinlerin vezin ve kâfiyeye uygun hale getirilmesinin de zaman zaman bir takım anlaşılma zorluklarının yaşanmasına ve metinde bir takım takdim-tehirlere yol açmasına sebebiyet verdiği görülmektedir.³² Aşağıda söz konusu bu manzum edebiyat içerisinde öne çıkan furû'-i fıkıha dair eserler üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

II. Manzum Furû'-i Fıkıh Eserleri

A. Mezheplerin Teşekkül Dönemi: Hicrî V. Yüzyıla Kadarki Manzum Çalışmalar

Manzum fıkıh edebiyatının tarihi gelişimine bakıldığında erken dönemden itibaren özellikle eğitim amacıyla manzum fıkıh metinlerinin üretildiği görül-

³⁰ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadir*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003, c. III, s. 256.

³¹ İbrahim Ceceli, *Manzume-i Ceceli İbrahim Efendi*, Kastamonu: Kastamoni Matbaası, 1286/1869.

³² Muhittin Eliaçık, "Şemsi Paşa'nın Manzum ve Muhtasar Vikâyetü'r-rivâye Tercümesi", *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, sy. II, 2009, s. 17.

mektedir. Bu metinlerin ilk örneklerinden biri Abbâsî dönemi şâirlerinden olan Ebân b. Abdilhamid'in (v. 200/815) günümüze bir kısmı ulaşabilen, müellifinin Hanefî mezhebine göre oruç ve zekât konularını ele aldığı *Kaside-tü's-sıyâm ve'z-zekât* adlı eseridir.³³ Bu dönemde nahiv, tarih, fıkıh ve kelim ilimlerini ilgilendiren mevzulara dair bilgilerin ezberlenmesini kolaylaştırmak üzere çoğu eğitim amaçlı didaktik şiirlerin yazılmaya başlandığı görülür.³⁴

Mezheplerin teşekkülünden sonra kaleme alınan manzum fıkıh eserlerinin ilk örneği olarak Karahanlılar döneminin meşhur Hanefî fakihî Necmeddin en-Nesefî'nin³⁵ (v. 537/1142) hicrî altıncı asırda hilaf ilmine dair yazdığı *el-Manzûmetü'n-Nesefiyye*'si kabul edilmektedir. Nesefî'nin *Nazmü'l-hilâfiyyât* olarak isimlendirdiği bu çalışma aynı zamanda hilâf ilmi hakkında bu mezhebe dair ilk eserlerden biridir. Telifi yaklaşık beş yıl süren bu çalışma, sonrasındaki birçok esere kaynaklık etmiştir. Nesefî on bölümden oluşan eserinde öncelikle Ebû Hanîfe'nin ardından Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'in görüşlerine yer vermiştir. Daha sonra öğrencilerinin hocaları ile ittifak içerisinde oldukları ve birbirlerine muhalefet ettikleri görüşlerini zikretmiş ve eserin son kısmında sırasıyla İmam Züfer, İmâm Şâfiî ve Mâlik'in mezhebe muhalif görüşlerini ele almıştır.³⁶ Sade bir dille yazılmış olması ve kolay ezberlenebil-

³³ Necati Kara, "Ebân b. Abdülhamid", *DİA*, c. X, s. 66; Kadri Yıldırım, "Didaktik Şiirin Abbasiler Döneminde Ortaya Çıkışı ve Gelişimi Üzerine Bir İnceleme", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XVIII: 1, 2009, s. 179-180.

³⁴ Yıldırım, "Didaktik Şiirin Abbasiler Döneminde Ortaya Çıkışı", s. 171-207.

³⁵ Bkz. Ebû Muhammed Muhyiddin Abdülkadir b. Muhammed el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, Haydarabad: Matbaatu Meclis-i Dâire-tü'l-Maarifi'n-Nizâmiyye, 1914, c. I, s. 394-395; Yusuf Ziya Kavakcı, *XI. ve XII. Asırlarda Karahanlılar Devrinde Mavara' al-Nahr İslam Hukukçuları*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, 1976, s. 89-92.

³⁶ Bkz. Katib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, haz. Şerefettin Yaltkaya, Rifat Bilge, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014, c. II, s. 1867-1868; Cici, "Osmanlı Klasik Dönemi Fıkıh Kitapları", s. 225-226; Ferhat Koca, "el-Manzûmetü'n-Nesefiyye", *DİA*, c. XXVIII, s. 34-35; Ebû Hafs Necmeddin Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Nesefî, *Nazmü'l-Hilafîyyat Tercümesi: (Giriş-Dil Özellikleri-Metin-İndeks)*, haz. A. Azmi Bilgin, Ankara: Türk Dil Kurumu, 1996, s. 18; Mustafa Kara, "XIV. ve XV. Yüzyıllarda Osmanlı Toplumunu Besleyen Türkçe Kitaplar", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. VIII: 8, 1999, s. 42-43.

mesinden dolayı uzun yıllar medreselerde okutulan³⁷ bu eser 732/1332 yılında Türkçe'ye de tercüme edilmiştir. Bu metin yazılış tarihi ve istinsah edilmesi bakımından Eski Anadolu Türkçesi'nin en eski çalışmalarından biri sayılmaktadır. Mütercimi insanların ilme olan iştiaklarının zayıflaması, Arapça'nın iyi öğrenilememesi ve ilim öğrenmek isteyenlerin kendisinden bu tercüme talep etmeleri üzerine bu çalışmayı gerçekleştirdiğini söyler. Sözü edilen tarihte Hama şehrinde yapılan bu tercüme bu bölgede yaşayan Türkler'in ilmi durumlarına işaret etmektedir.³⁸ Nesefî'nin mezkûr eseri Ebû'l-Velîd İbnü's-Şihne tarafından Ahmed b. Hanbel'in görüşleri de ilave edilerek bin beyit olarak ihtisar edilmiştir.³⁹ Bu eserin çok sayıda şerhi bulunmaktadır.⁴⁰ Nesefî'nin eseri sonrasında hilâfiyât literatürü içerisinde edebî bir tarz olarak manzum eser telif etme geleneğinin yerleşmediği, onun eserinin ilmî olarak rağbet görmesi ve çok sayıda esere kaynaklık etmesine rağmen telif tarzı açısından bu eserin örnek alınmadığı söylenebilir.⁴¹

Nesefî'nin çalışmasının ilk manzum eser sayılması ile onun ilk müstakil manzum eser olması kastedilmektedir. Zira mezheplerin teşekkülünün hicrî dördüncü asırda tamamlandığı kabul edilecek olursa Nesefî öncesinde bu yüzyılda tespit edilebilen ilk manzum çalışma Müzenî'nin *el-Muhtasar*'ını nazmeden Ebû Recâ el-Üsvânî olarak tanınan Şâfiî fakihî Muhammed b. Ahmed b. er-Rebi' b. Süleyman b. Ebî Meryem'in (v. 335/947) eseridir. Ebû Recâ el-Üsvânî aynı zamanda şâirliği ve farklı sahalardaki manzum eserleri ile öne çıkan bir isimdir.⁴² Şâfiî mezhebinde Müzenî'nin *el-Muhtasar*'ından sonra

³⁷ Koca, "el-Manzûmetü'n-Nesefiyye", *DİA*, c. XXVIII, s. 34.

³⁸ Nesefî, *Nazmü'l-Hilafiyât Tercümesi*, s. 5, 19; Kara, "XIV. ve XV. Yüzyıllarda Osmanlı Toplumunu Besleyen Türkçe Kitaplar", s. 43.

³⁹ Koca, "el-Manzûmetü'n-Nesefiyye", *DİA*, c. XXVIII, s. 34.

⁴⁰ Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudiyye*, c. I, s. 33, 39, 230; Habeşî, *Câmiü's-şürûh ve'l-havâşî*, c. III, s. 1899-1901.

⁴¹ Hilaf ilmine dair literatür hakkında bkz. Şükrü Özen, "Hilâf", *DİA*, c. XVII, s. 536-538.

⁴² Ebû Nasr Abdülvehhab b. Ali b. Abdilkâfi es-Sübkî, *Tabakatü's-Şâfiyyeti'l-Kübra*, thk. Mahmûd Muhammed Tanahi, Abdülfettah Muhammed el-Hulv, Kahire: İsa el-Bâbî el-Halebî, 1964, c. III, s. 70-71; İbn Kadi Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1987, c. I, s. 115; Katib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, c. II, s. 1636.

ikinci sırada kabul edilen⁴³ Ebû İshâk eş-Şirâzî'nin furû'-i fıkha dair *et-Tenbih* adlı eseri ve Hanbelî mezhebinin teşekkülünde önemli rol oynayan ve mezhebin kuruluş safhasının bu eser ile son bulduğu kabul edilen Ebû'l-Kâsım el-Hirakî'nin (v. 334/945) *el-Muhtasar*'ı⁴⁴ da hicrî V. asırda hadis ilminde temâyüz eden bir isim olan Ebû Muhammed Ca'fer b. Ahmed b. el-Hasen es-Serrâc el-Bağdâdî (v. 500/1106) tarafından manzum hale getirilmiştir.⁴⁵ Şirâzî'nin fıkhi yeni öğrenmeye başlayan mübtedî talebeler için de uygun olacağını söylediği *et-Tenbih*⁴⁶ mezhep müntesipleri arasında en fazla ezberlenen eserlerden biri haline gelmiştir.⁴⁷ Bu durumun yazıldıktan kısa bir süre sonra eserin nazma çevrilmesinde büyük etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Daha sonraki dönemde *et-Tenbih*'i nazmetmeye yönelik çok sayıda çalışma yapılmıştır.⁴⁸ Şirâzî'nin eseri öncesinde fıkıh eğitimi amacıyla kaleme alınmış İbnü'l-Mehâmîlî (v. 415/1024) ve Mâverdî gibi isimlerin eserleri⁴⁹ bulunsa da kazandığı şöhret ile paralel olarak Şirâzî'nin eseri nazmedilmeye uygun görülmüştür. Söz konusu bu eserlere bakılarak fıkıh âlimlerinin ilk nazım çalışmalarına bir eserin manzum hale getirilmesi yoluyla başladığı ve bu yöndeki çalışmalara ilk olarak fıkıh muhtasarlarının konu olduğu söylenebilir.

B. Hicrî VI. Yüzyıldan VIII. Yüzyıla Kadarki Eserler

Hicrî altıncı yüzyılda İslâmî ilimlerin farklı dallarında manzum eserlerin sayısı giderek artmaya başlamıştır. Akâid ilmine dair ilk çalışmalardan biri Ebû Dâvud'un oğlu Abdullah'ın (v. 316/929) *Manzûme fi'l-akide* isimli eseri olsa da söz konusu kitabı geride bırakarak bu sahada en fazla şöhret bulan çalışmalardan biri haline gelen Hanefî fakihî Üşî'nin (v. 575/1179) *el-Emâlî*'si

⁴³ Bkz. Bilal Aybakan, "et-Tenbih", *DİA*, c. XL, s. 448.

⁴⁴ Ferhat Koca, *İslam Hukuk Tarihinde Selefi Söylem Hanbeli Mezhebi*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002, s. 58-59.

⁴⁵ Katib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, c. I, s. 492; Habeşî, *Câmiü'ş-şürûh ve'l-havâşî*, c. I, s. 665; c. III, s. 1594.

⁴⁶ Ebû İshak Cemaleddin İbrâhim b. Ali b. Yusuf eş-Şirâzî, *et-Tenbih fi'l-fikh 'ala mezhebi'l-İmâm eş-Şâfi*, Kahire: Mustafa el-Babi el-Halebi, 1951, s. 8.

⁴⁷ Aybakan, "et-Tenbih", *DİA*, c. XL, s. 448.

⁴⁸ Katib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, c. I, s. 492-493; Aybakan, "et-Tenbih", *DİA*, c. XL, s. 449; Habeşî, *Câmiü'ş-şürûh ve'l-havâşî*, c. I, s. 665-666.

⁴⁹ Aybakan, "Şâfiî Mezhebi", *DİA*, c. XXXVIII, s. 243.

(569/1174) bu dönemde kaleme alınmıştır.⁵⁰ Kendisinden önceki hadis usûllerini gölgede bırakacak kadar yaygınlaşmış ve temel bir ders kitabı haline gelmiş olan İbnü's-Salâh'ın (v. 643/1245) *Mukaddime*'si de yazıldıktan kısa bir süre sonra bir öğrencisi tarafından nazmedilmiştir.⁵¹ Farklı ilim dallarındaki bu gelişmeyi medreseleşme olgusu, İslamî eğitimin sistemleşmesi ve İslâmî ilimler arasındaki etkileşim ile izah etmek mümkündür. Zira söz konusu ilim dallarına dair manzum metinler medrese müfredatlarına dâhil edilen çalışmalarlardır.

Bu yüzyılda muhtasarlara nazma çevirmeye yönelik girişimler devam etmiştir. Hirakî'nin eseri Ebû Ca'fer Mekkî b. Muhammed b. Hübeyle el-Bağdâdî el-Mevsilî tarafından yeniden nazmedilmiş⁵² ve İbn Hakîm olarak tanınan Bağdatlı Hanefî fakihî Ebû'l-Muzaffer Muhammed b. Es'ad el-Hakîmî de (v. 567/1172) Kudûrî'nin *el-Muhtasar*'ını manzum hale getirmiştir.⁵³ Dımaşk'ta farklı medreselerde hocalık yapan bu ismin söz konusu eserini tedris faaliyetlerinde kullanmak üzere hazırlamış olması kuvvetle muhtemeldir.⁵⁴ Hanefî mezhebinin ilk muhtasarı sayılan ve çok sayıda şerhi bulunan Tahâvî'nin *el-Muhtasar*'ı⁵⁵ bu bakımdan ilgi görmemiş ve fıkıh âlimleri mezhep içerisinde daha fazla şöhret bulan, ezberlenmesinin bereket getireceği ve fakirlikten kurtaracağı kabul edilen, hatta vebâ salgınlarında teberrüken okunan⁵⁶ Kudûrî'nin eserini manzum hale getirmeye yönelmişlerdir. Hicrî yedinci asırda,⁵⁷ Sirâcüddin Ebû Bekir b. Ali el-Âmilî el-Hanefî (v. 769/1367) tarafından hicrî

⁵⁰ Habeşî, *Câmiü'ş-şürûh ve'l-havâşî*, c. I, s. 439.

⁵¹ İbnü's-Salâh'ın *Mukaddimesi*'ni Şâm Kâdilkudâtı Şihâbüddin Muhammed b. Ahmed b. Halil el-Huveyyi *Aksa'l-emel ve's-sûl fi ulûmi hadisi'r-Resûl* adıyla manzum hale getirmiştir. Habeşî, *Câmiü'ş-şürûh ve'l-havâşî*, c. II, s. 1220; M. Yaşar Kandemir, "Mukaddimetü İbni's-Salâh", *DİA*, c. XXXI, s. 123-124.

⁵² Habeşî, *Câmiü'ş-şürûh ve'l-havâşî*, c. III, s. 1594.

⁵³ Katib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, c. II, s. 1632; Habeşî, *Câmiü'ş-şürûh ve'l-havâşî*, c. III, s. 1631.

⁵⁴ Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudiyye*, c. II, s. 32-33.

⁵⁵ Katib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, c. II, s. 1627-1628; Habeşî, *Câmiü'ş-şürûh ve'l-havâşî*, c. III, s. 1621-1622.

⁵⁶ Katib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, c. II, s. 1631.

⁵⁷ Bkz. Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudiyye*, c. II, s. 133.

sekizinci yüzyılda ve İshak b. Muhammed el-Bahşî'nin *Nazmu'l-Kudûri*'si ile (v. 1140/1728) hicrî on ikinci asırda bu esere yönelik çalışmalar devam etmiştir.⁵⁸

Hicrî altıncı yüzyılın sonlarında muhtasarların dışında, görüşlerin dayanaklarına, mezhep içi ihtilaflara yer veren ve bu ihtilafların sebepleri üzerinde duran metinlerin de nazmedilmeye başlandığı görülür. Ebû İshâk eş-Şirâzî'nin Şâfiî mezhebindeki en muteber kitaplar arasında yer alan ve Şirâzî'nin mezhebin temel hükümlerini delilleri ile açıklayıp, mezhep içindeki ihtilafların da nedenlerini izah edeceğini dile getirdiği *el-Mühezzeb*'i⁵⁹ bu yüzyılda Mekki b. Muhammed b. ez-Zeccâciyye ed-Dımeşkî (v. 615/1218) tarafından manzum hale getirilmiştir.⁶⁰ *el-Mühezzeb*'in Şâfiî medreselerinde ders kitabı olmasının ve bu metnin ezberletilmesinin⁶¹ nazmedilmesinde önemli bir etken olduğu anlaşılmaktadır.

Nevevî öncesinde Şâfiî mezhebinde Şirâzî'nin mezkur eseri ile birlikte en temel metinler içerisinde yer alan Gazzâlî'nin *el-Vecîz*'i de bu yüzyılda manzum hale getirilmiştir. Gazzâlî furû'-i fıkha dair kaleme aldığı *el-Vasît*'i, Şâfiî eğitim kurumlarında ve mezhebin ilim çevrelerinde öğretime yönelik kullanılması için yeterince uygun bir metin olmadığını düşünerek daha öz bir hale getirmeye çalışmış ve *el-Vecîz*'i yazmıştır. *el-Vasît* gibi zengin bir muhtevaya sahip olan bu çalışma bu döneme kadar mezhep içerisinde muteber kaynaklar olarak görülen Müzenî ve Şirâzî'nin eserlerini gölgede bırakmıştır.⁶² Bu durum tezâhürlerinden biri de *el-Vasît*'in⁶³ aksine *el-Vecîz*'i nazmetmeye yönelik çok sayıda çalışmanın bulunmasıdır. Hicrî altıncı yüzyılda Abdülazîz b. Ahmed b. Saîd ed-Dirîni (v. 694/1295) ve Ebû Muhammed Cemâlüddin Abdür-

⁵⁸ Katib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, c. II, s. 1632; Habeşî, *Câmiü'ş-şürûh ve'l-havâşî*, c. III, s. 1631.

⁵⁹ Ebû İshak Cemaleddin İbrâhim b. Ali b. Yusuf eş-Şirâzî, *el-Mühezzeb fî fıkhi'l-İmâm eş-Şâfiî*, thk. Muhammed Zuhayli, Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 1996/1416, c. I, s. 38.

⁶⁰ Habeşî, *Câmiü'ş-şürûh ve'l-havâşî*, c. III, s. 1957.

⁶¹ Bilal Aybakan, "el-Mühezzeb", *DİA*, c. XXXI, s. 519.

⁶² Bilal Aybakan, "el-Vecîz", *DİA*, c. XLII, s. 587.

⁶³ Bkz. Habeşî, *Câmiü'ş-şürûh ve'l-havâşî*, c. III, s. 2136-2141.

rahim b. Ömer el-Bâcirîkî el-Mevsilî'nin (v. 699/1300) nazım çalışmaları tespit edilebilmektedir.⁶⁴

Hanefî fıkıh tarihinde Necmeddin en-Nesefî'nin manzum fıkıh çalışmalarına öncülük ettiği ve eserlerinin örneklik teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Örneğin onun tarafından nazma çevrilen İmâm Muhammed'in *el-Câmiu's-sağîr*'i⁶⁵ hicrî yedinci asırda Bedrüddîn Ebû Nasr Mahmud b. Ebî Bekir el-Ferâhî⁶⁶ (v. 640/1243) ve Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Ukaylî⁶⁷ (v. 657/1258), hicrî sekizinci yüzyılda ise Muhammed b. Muhammed el-Kabâvî⁶⁸ (v. 726/1325) ve Mahmûd b. Muhammed b. Hamza el-Hüseynî ed-Dımeşkî⁶⁹ (v. 1305/1888) tarafından yeniden nazmedilmiştir. Hanefî fıkıh tarihinde bu esere yönelik modern döneme kadar devam eden⁷⁰ şerh geleneği⁷¹ ile paralel olarak eseri manzum hale getiren çalışmaların da sürdüğü görülmektedir.

İmam Muhammed'in bir diğer eseri olan *el-Câmiu'l-kebîr* de manzum hale getirilmiştir. Hacmi itibariyle *el-Câmiu's-sağîr* manzum hale getirilmeye daha münasip bir metin olarak görülse de *el-Câmiu'l-kebîr*'i altıncı ve yedinci yüzyıllarda nazma çeviren çalışmalara ulaşılabilir. ⁷² Her iki eserin de ezberlendiğine ve hatta bunun için para ödülü konulduğuna bu bağlamda işaret etmek gerekir.⁷³ *Zâhiru'r-rivâye* içerisinde en hacimli çalışma olan *el-Asl*, muayyen bir konuyu işleyen *es-Siyer* ve önceki eserlerine İmam Muham-

⁶⁴ Habeşî, *Câmiü'ş-şürûh ve'l-havâşî*, c. III, s. 2122.

⁶⁵ Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudiyye*, c. I, s. 395; Katib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, c. I, s. 564; Habeşî, *Câmiü'ş-şürûh ve'l-havâşî*, c. II, s. 730.

⁶⁶ Katib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, c. I, s. 564; Habeşî, *Câmiü'ş-şürûh ve'l-havâşî*, c. II, s. 730.

⁶⁷ Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudiyye*, c. I, s. 98; Katib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, c. I, s. 564; Habeşî, *Câmiü'ş-şürûh ve'l-havâşî*, c. II, s. 731.

⁶⁸ Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudiyye*, c. I, s. 126-127; Katib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, c. I, s. 564.

⁶⁹ Habeşî, *Câmiü'ş-şürûh ve'l-havâşî*, c. II, s. 731.

⁷⁰ Bkz. Eyyüp Said Kaya, "Zâhiru'r-rivâye", *DİA*, c. XLIV, 1 s. 01.

⁷¹ Katib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, c. I, s. 561-562.

⁷² Habeşî, *Câmiü'ş-şürûh ve'l-havâşî*, c. II, s. 740.

⁷³ Katib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, c. I, s. 567-570.

med'in yaptığı eklemelerden müteşekkil *ez-Ziyâdât*⁷⁴ manzum çalışmalara konu olmamıştır. Temel bir metnin nazma çevrilmesi yoluyla yazılan eserlerde esas alınan kitabın hacminin ve mezhebin temel meselelerini kuşatıcı olmasının önem arz ettiği söylenebilir. Hacminin yanı sıra *el-Asl*'ın bir fıkıh kitabı kadar bir hadis kitabı sayılmasına uygun olan muhtevası bu yöndeki çalışmaları engellemiş olması muhtemeldir. Yukarıda zikredilen eserlerin ortak paydası Hanefî fıkıh çevrelerinde fıkıh eğitiminin temelini teşkil ediyor olmalarıdır.⁷⁵

Manzum fıkıh metinlerinin sayısı VIII/XIV. yüzyıl ve sonrasında giderek artmıştır. Fıkıh ilmine paralel olarak kelâm ve hadis ilmi sahalarında da manzum eserler bu yüzyıldan sonra gerek nazma çevirme gerekse manzum olarak telif etme yoluyla artış göstermiştir.⁷⁶ Bu yüzyılda Anadolu ilim havzasında yazılan bu türdeki eserlerin ilk örneğini Gülşehrî'nin (v. 717/1317'den sonra) *Kudûri Tercümesi* oluşturur. Bir sonraki yüzyılda bu gelenek divan şairi Devletoğlu Yusuf'un *Vikâye Tercümesi* ve *Kitâb-ı Manzûme* gibi isimlerle anılan *Vikâyenâme*'si⁷⁷ ile sürdürülmüştür.

VIII/XIV. yüzyıl Anadolusunun mutasavvıf şairlerinden biri olan ve Feridüddin Attar'ın *Mantıku't-tayr*'ını Türkçe'ye ilk olarak *Gülşennâme* isimli eseri ile tercüme eden Gülşehrî, XIII. yüzyılın sonlarında Sultan Veled'in isteği üzerine Kırşehir'de kurduğu tekke de Mevlevî tarikatını tanıtp yayan bir isimdir. Mahlas olarak Gülşehrî'yi kullanmıştır. Onun eserlerinden biri de sözü edilen *Kudûri Tercümesi*'dir. Gülşehrî *Gülşennâme*'deki:

Değme ilme akl yitüren bizüz

⁷⁴ Bkz. Murteza Bedir, "ez-Ziyâdât", *DİA*, c. XLIV, s. 483.

⁷⁵ Bedir, *Buhara Hukuk Okulu*, s. 65-70.

⁷⁶ Söz konusu eserler hakkıdna bilgi için bkz. Ali Çelik, "Bazı Manzum Hadis Usulleri ve Manzûmetü'l-Beykûniyye", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 3, 1996, s. 239-241.

⁷⁷ Âmil Çelebioğlu, "Balıkesirli Devletoğlu Yusuf'un Fıkhî Bir Mesnevîsi", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları* içerisinde, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1998, s. 127-140; a.gmlf., "Türk Edebiyatında Manzum Dini Eserler", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları* içerisinde, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1998, s. 362; Mustafa Özkan, "Devletoğlu Yusuf", *DİA*, c. IX, s. 243-244.

Kim Kudûri nazma getüren bizüz
Değme ilmün sırrını kim söyledük
Değmesinden bir risâle eyledük⁷⁸

Beyitleriyle sözü edilen eserinden bahseder. Bu beyitlerden anlaşılacağı üzere söz konusu tercümenin tarihi 1317’de yazdığı *Gülşennâme*’den öncedir. Fakat bu esere henüz ulaşılammıştır.⁷⁹ Anadolu coğrafyasındaki ilk Türkçe eserin on üçüncü yüzyılın ikinci yarısında Fahrüddin b. Mahmud b. Hüseyin et-Tebrizî’nin *Behcetü’l-hadâyik* (1286) adlı mensur eseri olduğu dikkate alındığında⁸⁰ Türkçe edebiyat içerisinde manzum fıkıh eserlerinin oldukça erken bir dönemde ortaya çıktıkları söylenebilir. Yukarıda ismi geçen *Behcetü’l-hadâyik* içerisinde akaid, peygamberler tarihi, hadis ve âyetlerin meâllerinin yanı sıra ibadetler, ramazan ve kurban bayramları ve fitre gibi fıkıh ilmine dair meseleleri de ihtiva eden bir çalışmadır.⁸¹

Hicrî sekizinci yüzyılda Kudûri’nin eserinin yanı sıra Hanefî mezhebinin en muteber kaynaklarından biri sayılan ve uzun yıllar medreselerde okutulan Merginânî’nin *el-Hidâye*’sinin metni olan *Bidâyetü’l-mübtedî* ile Ebû’l-Berekât en-Nesefî’nin (v. 710/1310) *Kenzü’d-dekâik*’inin nazmedildiği görülür. Merginânî’nin eserini Yemen asıllı bir Hanefî fakihî olan Ebûbekir b. Ali el-Hamilî (v. 769/1368) *en-Nazmü’l-mensûr (Dürrü’l-mühtedî ve zuhrü’l-muktedî)* adını verdiği eseri⁸² ile *Kenzü’d-dekâik*’i ise İbnü’l-Fasîh (v. 755/1354) *Müstahsene-tü’t-tarâ’ik fî nazmi Kenzi’d-dekâik*’i ile yeniden kaleme almıştır. Ayrıca İbnü’l-Fasîh, Semerkandî’nin (v. 556/1161) furu’-i fıkıh sahasında küçük hacimli fakat fıkıhın tüm temel konularını içeren *el-Fıkhü’n-nâfi*’ini de nazma çevir-

⁷⁸ Gülşehri, *Gülşehri’nin Mantıku’t-Tayr’ı (Gülşen-name): Metin ve Günümüz Türkçesine Aktarma*, haz. Kemal Yavuz, Kırşehir: Kırşehir Valiliği, 2007, c. II, s. 655-656.

⁷⁹ Gülşehri, *Gülşehri’nin Mantıku’t-Tayr’ı*, s. I, XIII, XVII, XXXV-XXXI; Çelebioğlu, “Türk Edebiyatında Manzum Dini Eserler”, s. 362. H. İbrahim Şener, Âlim Yıldız, *Türk İslam Edebiyatı*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003, s.125-127, Necla Pekolcay, *İslami Türk edebiyatı*, İstanbul: Dergah Yayınları, 1981, s. 164-174.

⁸⁰ Mustafa Koç, “Anadolu’da İlk Türkçe Eserler”, *Bilig*, sy. 57, 2011, s. 167.

⁸¹ Mustafa Erkan, “Behcetü’l-Hadâik”, *DİA*, c. V, s. 346-347.

⁸² Habeşi, *Câmiü’ş-şürûh ve’l-havâşi*, c. II, s. 880; Cengiz Kallek, “el-Hidâye”, *DİA*, c. XVII, s. 473.

miştir.⁸³ Bağdat ve Dımaşk'ta birçok farklı medresede uzun süre hocalık yapan İbnü'l-Fasîh'in ilmi faaliyetinin mezhep içinde kabul görmüş fıkıh usûlü ve furû'-i fıkha dair metinlerin nazma çevrilmesi olduğu görülür. İbnü'l-Fasîh söz konusu bu faaliyeti çerçevesinde Neseî'nin fıkıh usûlüne dair bir diğer meşhur eseri *el-Menâr*'ını, *Nâzmü Menâri'l-envâr* adıyla manzum hale getirmiştir.⁸⁴ Mezhebin temel metinlerinden bir diğeri olan Mevsûlî'nin (v. 693/1294) *el-Muhtâr* adlı eseri de Neseî'nin eseri ile aynı yüzyılda Ebû Abdullah el-Buhârî (v. 799/1397) tarafından nazmedilmiştir. Tepsit edilebildiği kadarı ile hakkında yapılan tek manzum çalışma bundan ibarettir.⁸⁵

Bu yüzyılda tercüme eserlerin yanı sıra müstakil telif çalışmalarına da ulaşılabilmektedir. Dımaşk'ta Hanefî kâdı'l-kudâtlıgı yapan Necmeddin et-Tarsûsî'nin (v. 758/1357) *el-Fevâ'idü'l-Bedriyye* yahut da *el-Fevâ'idü'l-manzûme* gibi isimler ile tanınan bin beyitlik manzum çalışması furû'-i fıkha dair bu yüzyıldaki manzum Hanefî kaynakları arasındadır.⁸⁶ Hama şehrinde doğan ve Dımaşk'ta eğitim aldıktan sonra bir süre Hama kadılığı da yapan Hanefî fakihî İbn Vehbân'ın (v. 768/1367) bu eserin ardından *el-Manzûmetü'l-Vehbâniyye* adıyla bilinen *Kaydü's-şerâ'id ve nazmü'l-ferâ'id* adlı kitabını yazdığı görülür. Kâtib Çelebi'nin verdiği bilgilere göre İbn Vehbân'ın buradaki temel kaynağını Necmeddin et-Tarsûsî'nin eseri teşkil etmektedir.⁸⁷ Aruz veznindeki bahirlerden olan tavîl bahrine göre yazılan bu manzum eser, dört yüz beyitten oluşmakta ve sistematik bakımından Merginânî'nin *el-Hidâye*'sini örnek almaktadır. Müellifin daha sonra *İkdü'l-kalâ'id fi halli Kaydi's-şerâ'id*

⁸³ Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudîyye*, c. I, s. 203-204; Ahmet Özel, "Semerkandi", *DİA*, c. XXXVI, s. 479; Habeşî, *Câmiü's-şürûh ve'l-havâşî*, c. III, s. 149.

⁸⁴ Katib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, c. II, s. 1825; Cici, "Osmanlı Klasik Dönemi Fıkıh Kitapları", s. 222; Ahmet Özel, "İbnü'l-Fasîh", *DİA*, c. XXI, s. 43-44; Habeşî, *Câmiü's-şürûh ve'l-havâşî*, c. III, s.1864.

⁸⁵ Cici, "Osmanlı Klasik Dönemi Fıkıh Kitapları", s. 220; Habeşî, *Câmiü's-şürûh ve'l-havâşî*, c. III, s. 1571.

⁸⁶ Katib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, c. II, s. 1867.

⁸⁷ Katib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, c. II, s. 1867.

adıyla yaptığı çalışmasının yanı sıra mezkûr eserin çok sayıda şerhi bulunmaktadır.⁸⁸

VIII/XIV. yüzyılda Şâfiî mezhebi içerisinde de manzum telif tarzının benimsendiği görülür. *Tarihu İbn Verdî* adlı eseriyle tanınan tarihçi, dil âlimi ve şair olan Ebû Hafs Zeynüddin Ömer b. Muzaffer b. Ömer İbnü'l-Verdi⁸⁹ (v. 749/1349) Şâfiî fıkına dair tüm temel konuları işleyen *el-Behcetü'l-Verdiyye* adlı en kapsamlı manzum eserlerden birini kaleme almıştır. Bu eser Abdülgaffar b. Abdülkerim el-Kazvîni'nin (v. 665/1266) Şâfiî fıkının muteber kaynaklarından *el-Hâvi's-sağîr*'inin⁹⁰ nazma çekilmiş halidir ve beş bin beyitten oluşmaktadır.⁹¹ Şâfiî mezhebi içerisinde hakkında en fazla şerh yazılan eserlerden biri olan bu çalışma⁹² Şâfiî fakihî Zekerîyya el-Ensârî tarafından *el-Gurerü'l-behiyye fî şerhi Manzumeti'l-Behceti'l-Verdiyye* adıyla on cilt olarak şerh edilmiştir.⁹³ *el-Behcetü'l-Verdiyye* Halep medreselerinde okutulan temel ders kitapları arasında yer almıştır.⁹⁴ Kazvîni'nin Maverdî'nin eserinden ayırmak için “es-sağîr” olarak adlandırdığı eseri yine bu yüzyılda Zeynüddin Ali b. el-Hasen b. Kasım tarafından (v. 755/1354) nazma çevrilmiştir.⁹⁵

Şâfiî mezhebi içerisinde muhtasar literatürüne dair en kısa eserlerden biri olarak tanınan, hakkında en fazla şerh ve hâşiye çalışması yapılan eserlerden sayılan ve tedris faaliyetlerinde kullanılan Ebû Şücâ el-İsfahânî'nin (v. 500/1107'den sonra) *et-Takrîb fi'l-fıkh (Gâyetü'l-ihţisâr)*⁹⁶ adlı eseri bu yüzyıl-

⁸⁸ Ahmet Özel, “İbn Vehbân”, *DİA*, c. XX, s. 442; Katib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, c. II, s. 1865-1866; Habeşi, *Câmiü'ş-şürûh ve'l-havâşî*, c. II, s. 1404-1405.

⁸⁹ İbn Kâdi Şühbe, *Tabakâtü'ş-Şâfiyye*, Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1987, c. III, s. 45-46.

⁹⁰ Ahmet Özel, “Kazvîni, Abdülgaffâr b. Abdülkerîm”, *DİA*, c. XXV, s. 155.

⁹¹ Sübkî, *Tabakâtü'ş-Şâfiyyeti'l-Kübra*, c. X, s. 374; İbn Kâdi Şühbe, *Tabakâtü'ş-Şâfiyye*, c. III, 45; Habeşi, *Câmiü'ş-şürûh ve'l-havâşî*, c. II, s. 802.

⁹² Kaya, “Şerh”, *DİA*, c. XXXVIII, 563. Ayrıca bkz. Habeşi, *Câmiü'ş-şürûh ve'l-havâşî*, c. II, s. 794-803.

⁹³ İbnü'l-Verdi'nin eserinin tam metni için bkz. Ebu Yahya Zeynüddin Zekerîyya b. Muhammed b. Ahmed Zekerîyyâ Ensârî, *el-Gurerü'l-behiyye fî şerhi Manzumeti'l-Behceti'l-Verdiyye*, Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1997/1418, c. X, s. 495-684.

⁹⁴ Atmaca, “Memlûkler Döneminde Halep İlmî Hayatında Ders Halakaları”, s. 60.

⁹⁵ İbn Kadi Şühbe, *Tabakâtü'ş-Şâfiyye*, c. III, s. 34-35.

⁹⁶ Aybakan, “Şâfiî Mezhebi”, *DİA*, c. XXXVIII, s. 244.

da *Nazmu Ebî Şücâ* adıyla Muhammed b. Ahmed el-Mübârekî (v. 727/1327) tarafından nazmedilmiştir. Yine bu çalışma bir yüzyıl sonra Şerefeddin Yahya b. Nureddin Musa el-İmritî'nin (v. 890/1485 civarı) *Nihâyetü't-tedrib fî nazmi't-Takrib*'i ile nazma aktarılmıştır.⁹⁷ Bu faaliyet yukarıda arz edildiği üzere muhtasarların eğitim faaliyetindeki başlıca eserleri teşkil etmesi ve mezhebin öğretilmesinde önemli bir yere sahip olması ile doğrudan ilişkilidir. Modern dönemde bu manzum metin Seyyid Tahir Doğru tarafından *Kavlü'l-musib terceme-i nihâyeti't-tedrib* adıyla Türkçeye tercüme edilmiş ve eserin telif tarzına aykırı bir isimlendirme yapılarak *Manzum Şâfiî İlmihali* adıyla basılmıştır.⁹⁸ Tespit edilebildiği kadarıyla ilk manzum çalışmalardan biri Müzenî'nin *el-Muhtasar*'ına yönelik olsa da Şâfiî mezhebi içerisinde furû'-i fıkha dair çalışmaların Şirâzî'nin *et-Tenbih*'i ve daha sonra arz edilen bu iki çalışma üzerinde yoğunlaştığı görülür. Şâfiî fıkıh tarihi içerisinde Müzenî'nin eserini nazmeden başka bir çalışmaya ise ulaşılammaktadır.⁹⁹

C. Hicrî IX. Yüzyıldan Modern Döneme Kadarki Manzum Çalışmalar

IX/XV. yüzyıla gelindiğinde manzum fıkıh edebiyatına dair en fazla şöhret bulan isimlerden biri olan Devletoğlu Yusuf Balıkesiri'nin *Vikâye-nâme*, *Manzûm Fıkıh* ve *Kitâb-ı Manzûme* adlarıyla da bilinen *Vikâye Tercümesi*'sini kaleme aldığı görülür. Devletoğlu Yusuf 828/1425 yılında tamamladığı eserini Sultan II. Murad'a (1421-1451) ithaf etmiştir. Bu eserin Sadrü's-Şeria'nın (v. 747/1347) *el-Vikâye* adlı eserinin tercümesi olduğunu söyleyenler¹⁰⁰ bulunmakla birlikte Ebû Hafs Ömer'in (v. 504/1110) takriben 2600 beyitlik Arapça manzum eserinin tercümesi olduğunu da ileri sürenler bulunmaktadır. Bu görüşün temel dayanağı Devletoğlu Yusuf'un eserini manzum olarak telif etmesinin nedenini açıklarken esas aldığı metnin de manzum olduğunu söy-

⁹⁷ Katib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, c. II, s. 1191; Habeşi, *Câmiü's-şürûh ve'l-havâşi*, c. II, s. 1268-1269; M. Kâmil Yaşaroğlu, "el-Muhtasar", *DİA*, c. XXXI, s. 66-67.

⁹⁸ Yahya b. Nureddin Musa el-İmritî, *Manzum Şafii İlmihali*, çev. Seyyid Tahir Doğru, Bursa: Furkan Ofset, 1992.

⁹⁹ Bkz. Habeşi, *Câmiü's-şürûh ve'l-havâşi*, c. III, s. 1638.

¹⁰⁰ Cici, "Osmanlı Klasik Dönemi Fıkıh Kitapları", s. 234; Murteza Bedir, "Vikâyetü'r-rivâye", *DİA*, c. XLIII, s. 107.

lemesidir.¹⁰¹ Devletöğlü Yusuf eserin girişinde kendisine kadarki dönemde manzum eserlerin yazıldığını, müelliflerinin bu çalışmaları yüzünden kınanmadıklarını aksine bu eserlerin kabul gördüğünü belirtmekte ve çok sayıda müfessir ve muhaddisin derslerini Türkçe olarak verdiklerine dikkat çekerek Türkçe manzum bir eser yazmasını temellendirmektedir. İlim dilinin bu dönemde Arapça olması sebebiyle bir çekincesi bulunduğu anlaşılan Devletöğlü Yusuf'un Ebû Hanife'nin Farsça kıraata cevaz vermiş olduğunu bu bağlamda hatırlattığı görülür. Halkın bilmesi gereken temel dini bilgilere eserinde yer verdiğini belirten Devletöğlü Yusuf özellikle kadınların bu kitabı iyi okuması gerektiğini belirtir. Eserin Türkçe olarak yazılması onların anlamasını daha kolay hale getirecektir.¹⁰² Gerek Gülşehrî gerekse Devletöğlü Yusuf'un manzum Türkçe eserlerinin, Türkçe'nin fıkıh sahasında bir ilim dili olarak benimsenmesine yönelik katkı sağladığı söylenebilir. Bu dönemde Türkçe fıkıh kitabı yazan diğer müellifler de eserlerini ilim dili olan Arapça yerine Türkçe yazmalarını savunmaya çalışmışlardır. Örneğin *İmâdü'l-İslâm*'in sahibi olan Abdurrahman Aksarayî (v. 854/1450) Hz. Peygamber'in onun yaşadığı diyarda yaşıyor olması halinde dini Türkçe anlatacağını, buradaki hedefin halkın daha kolay anlaması olduğunu belirtir.¹⁰³

Kudûri'nin *el-Muhtasar*'ı gibi Hanefi fıkıh tarihinde hem ders kitabı hem de temel kaynaklardan biri olarak görülen, aynı zamanda mütûn-ı erbaa içinde sayılan Mevsilî'nin (v. 683/1284) *el-Muhtâr*'ı, hakkında çok sayıda şerh ve hâşiye çalışması¹⁰⁴ bulunmasına rağmen nazma çevrilme hususunda Kudûri'nin eseri gibi ilgi görmemiştir. Onu manzum hale getiren tek çalışma

¹⁰¹ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul: Matbaa-i Âmir, 1333/1915, c. I, s. 304; Çelebioğlu, "Türk Edebiyatında Manzum Dini Eserler", s. 362; Şener-Yıldız, *Türk İslam Edebiyatı*, s. 233-235.

¹⁰² Cici, "Osmanlı Klasik Dönemi Fıkıh Kitapları", s. 234; Kara, "XIV. ve XV. Yüzyıllarda Osmanlı Toplumunu Besleyen Türkçe Kitaplar", s. 44.

¹⁰³ Kara, "XIV. ve XV. Yüzyıllarda Osmanlı Toplumunu Besleyen Türkçe Kitaplar", s. 45.

¹⁰⁴ Bkz. Habeşi, *Câmiü's-şürûh ve'l-havâşi*, c. III, s. 1569-1571.

hicrî dokuzuncu yüzyılda Tâcüddin Ebû Abdillâh Abdullah b. Ali el-Bûhârî (v. 899/1493) tarafından kaleme alınmıştır.¹⁰⁵

Bir eserin bizatihi müellifi tarafından manzum hale getirildiğine dair az sayıda örneğe ulaşılabilmektedir. Hicrî dokuzuncu yüzyılda Halep kadılığı sırasında yazdığı ve kadılık görevi yapanların temel kaynaklarından biri haline gelen *Lisânü'l-hükkâm*'ını¹⁰⁶ İbnü'ş-Şihne (v. 921/1515) nazma çevirmeyi hedeflediği ise de onun da ömrü vefa etmemiştir.¹⁰⁷

Bu yüzyılda Şâfiî mezhebi içerisinde, Zehebî'nin de hocaları arasında yer alan İbnü'l-Bârizî'nin (v. 738/1338) manzum *ez-Zübde fi'l-fıkıh*'ını temel alan *Safvetü'z-Zübed*'i ile İbn Reslân adıyla meşhur fakih ve kıraat âlimi Ahmed b. Hüseyin er-Remlî (v. 844/1441) bu literatüre katkıda bulunmuştur. Hicaz, Suriye ve Yemen gibi bölgelerde kabul gören ve öğrencilere ezberletilen bin beyitlik bu manzum çalışma Şâfiî furu'-i fıkıh edebiyatı içerisinde hakkında en fazla şerh kaleme alınan eserler arasındadır.¹⁰⁸ Geç dönem eserlerinden Muhammed b. Ahmed Abdülbârî el-Ehdel'in (v. 1298/1881) *İfâdetü's-sâdeti'l-umed bi-takriri meani Nazmi'z-Zübed*'i bunlardan biridir.¹⁰⁹

Yukarıda görüldüğü üzere Kazvî'nin *el-Hâvi's-sağîr*'i manzum çalışmalara konu olan başlıca eserler arasındadır. Bu eserin en önemli muhtasalarından biri olan Afrika, Somali ve Yemen'de büyük şöhret kazanan İbnü'l-Mukrî el-Yemenî'nin (v. 837/1434) *İrşâdü'l-gâvi*'si de nazma çevrilme konusunda Kazvî'nin eseri gibi ilgi görmüştür. Yazıldığı yüzyılda onu manzum hale getiren dört çalışma tespit edilebilmektedir.¹¹⁰

Şâfiî mezhebinde Nevevî'ye kadarki dönemde en muteber kaynakları Müzenî'nin *el-Muhtasar*'ı, Ebû İshak eş-Şirâzî'nin yukarıda arz edilen iki eseri ile

¹⁰⁵ Katib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, c. II, s. 1622-1623; Habeşî, *Câmiü'ş-şürûh ve'l-havâşî*, c. III, 1571.

¹⁰⁶ Şükrü Özen, "İbnü'ş-Şihne", *DİA*, c. XXI, s. 225.

¹⁰⁷ Katib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, c. II, s. 1549.

¹⁰⁸ Ahmet Özel, "Remlî, Ahmed b. Hüseyin", *DİA*, c. XXXIV, s. 562; Kaya, "Şerh", *DİA*, c. XXXVIII, s. 563.

¹⁰⁹ Muhammed b. Ahmed Abdülbarî Ehdel, *İfâdetü's-sadeti'l-umed bi-takriri meâni Nazmi'z-Zübed*, Cidde: Dârü'l-Minhac, 2006.

¹¹⁰ Bkz. Habeşî, *Câmiü'ş-şürûh ve'l-havâşî*, c. I, s. 152-153.

Gazzâlî'nin *el-Vasît* ve *el-Vecîz*'i oluşturmaktadır.¹¹¹ Ders kitabı olarak okutulan ve ezberletilen tüm bu eserler mezhep âlimleri arasında gördükleri bu ilgiye paralel olarak nazım çalışmalarına konu olmuşlardır. Söz konusu eserler içinde *el-Vecîz* hakkındaki manzum çalışmalar hicrî sekizinci yüzyıla kadar şöhretini devam ettirmiş¹¹² ve hicrî sekizinci yüzyıldan sonra bu çalışmalar Nevevî'nin (v. 676/1277) *Minhâcü't-Tâlibîn*'ini manzum hale getiren eserlerin gölgesinde kalmıştır. Zira bu yüzyıldan sonra Gazzâlî'nin eserini nazmeden bir çalışmaya ulaşılamamaktadır.¹¹³ Müteahhirûn dönemi Şâfiî fakihleri arasında büyük kabul gören bu eserini¹¹⁴ Nevevî, hacminin geniş ve ezberlenmesinin zor olması sebebiyle Râfiî'nin *el-Muharrer*'ini ihtisar ederek hazırlamıştır. Bu kitabın ezberlenmesini daha da kolaylaştırmak amacıyla onu aşkın manzum eser kaleme alınmıştır. Söz konusu çalışmaların büyük kısmının hicrî dokuzuncu yüzyılda yoğunlaşması dikkati çekmektedir.¹¹⁵ Hicrî yedinci asır ve sonrasında Nevevî ve Kazvî'nin eserlerinin mezhep müntesipleri arasında yoğun ilgi görmeye başlaması¹¹⁶ manzum çalışmaları da bu yöne sevketmiştir.

Hanefî ve Şâfiî mezheplerinin yanı sıra bu yüzyılda Mâlikî âlimler tarafından manzum metinler telif edilmiştir. Mezhep içerisinde gördüğü kabul ve kazandığı yaygınlık bakımından öne çıkan ve yazıldığı dönemden itibaren bir ders kitabı olarak uzun süre okutulan İbn Ebû Zeyd el-Kayrevânî'nin (v. 386/996) *er-Risâle*'si bu dönemde birçok isim tarafından manzum hale getirilmiştir. Sözü edilen çalışmalardan en meşhuru aynı zamanda bu eser üzerine yapılmış bir eşbah ve nezâir çalışması olarak görülen ve eserin sistematığına dair de bir takım tasarruflarda bulunan İbn Gâzi el-Miknâsî'nin *Nezâ'irü'r-Risâle* adlı eseridir. *er-Risâle* üzerinde Ahmed b. Hac el-Gallâvî eş-Şinkitî ve Ahmed b. Müşrif el-Ahsâî tarafından yapılan manzum çalışmalar bulunmak-

¹¹¹ Bilal Aybakan, "el-Vasît", *DİA*, c. XLII, s. 551; a.gmlf., "el-Vecîz", *DİA*, c. XLII, s. 587.

¹¹² Aybakan, "el-Vecîz", *DİA*, c. XLII, s. 587.

¹¹³ Habeşi, *Câmiü's-şürûh ve'l-havâşi*, c. III, s. 2122.

¹¹⁴ M. Kâmil Yaşaroğlu, "Minhâcü't-tâlibîn", *DİA*, c. XXX, s. 111; Aybakan, "Şâfiî Mezhebi", *DİA*, c. XXXVIII, s. 244.

¹¹⁵ Bkz. Habeşi, *Câmiü's-şürûh ve'l-havâşi*, c. III, s. 1930-1931.

¹¹⁶ Aybakan, "Şâfiî Mezhebi", *DİA*, c. XXXVIII, s. 244.

tadır.¹¹⁷ Endülüslü bir âlim olan İbn Âsım el-Gırnâtî (v. 829/ 1426) de bu yüzyılda *el-Âsımiyye* adıyla da tanınan *Tuhfetü'l-hükkâm fi nüketi'l-'ukûd ve'l-ahkâm* adlı mezhebin temel metinleri arasında sayılan manzum kitabını yazmıştır. 1698 beyit, on yedi bab ve 109 fasıldan müteşekkil bu eserde yargılama, aile, borçlar, şahıs, ceza ve miras hukukuna dair konulara yer verilmektedir.¹¹⁸ Yine bu dönemde Faslı bir âlim olan Muhammed ez-Zekkâk'ın yargılama usûlüne dair ve Fas ameli hakkında önemli bir kaynak olan *Tuhfetü'l-hükkâm* adlı manzum eseri çok sayıda çalışmaya konu olmuştur.¹¹⁹ Furû'-i fıkıh sahasındaki manzum çalışmalarda yargılama hukukuna dair eserlerin müstakil bir literatür oluşturduğu görülür. Kadılarına yardımcı olmak amacıyla bu eserlerin kaleme alındığı anlaşılmaktadır.

IX/XV. yüzyılda ilmihal türü içerisinde de değerlendirilebilecek manzum metinlerden biri Abdurrahman b. Ali er-Rak'î'nin (v. 853/1449'dan sonra) Mâlikî kadısı İbn Rüşd'ün (v. 520/1126) *Mukaddime fi'l-ferâ'iz*'ini nazma çevirdiği çalışmasıdır. Eserin ismine bakılacak olursa ferâiz ilmine dair bir monografi gibi gözükken bu çalışma eserin hâtimesinde belirtildiği üzere bir müslümanın günlük hayatta bilmesi gereken farzlar olan temel ilmihal konularını işlemektedir. Abdurrahman er-Rak'î itikadi meselelerden kısaca bahsettiği bir giriş ilave ederek bu eseri 632 beyit halinde manzum hale getirmiştir.¹²⁰ Eserde öncelikle abdest, gusûl ve teyemmüm konuları ele alınmış, ardından mestler üzerine mesh meselesi kısaca işlenmiş ve daha sonra namaz, zekât, oruç ve hac konuları üzerinde durulmuştur. Bu konulardan sonra eser klasik furu'-i fıkıh kitaplarının sistematığıne aykırı olarak Cuma ve cenaze namazını işlemekte ve kurban bahsi ile son bulmaktadır. Eserde ilmihal kitaplarının telif tarzına uygun olarak bu ibadetlerin farz, sünnet ve mekruhları kesin rakamlar verilerek tespit edilip kısaca açıklanmaktadır. Meselelerin delilleri, bu konudaki ihtilaflar ve mezhep âlimlerinin görüşlerine işaret edilmemiştir.¹²¹

¹¹⁷ Çavuşoğlu, "er-Risâle", *DİA*, c. XXXV, s. 121.

¹¹⁸ M. Kamil Yaşaroğlu, "İbn Âsım, Ebû Bekir", *DİA*, c. XIX, s. 327.

¹¹⁹ Özgür Kavak, "Zekkâk", *DİA*, c. XLIV, s. 221.

¹²⁰ Ali Bardakoğlu, "İbn Rüşd", *DİA*, c. XX, s. 256.

¹²¹ Abdurrahman b. Ali er-Rak'î, *Mukaddime fi'l-ferâ'iz*, Câmîatu Melik Suûd Kütüphanesi, Nu. 3119, vr. 1-36.

XI/XVI. yüzyılda Sadrüş-Şeria'nın mütûn-i erbaa olarak tanınan Hanefî mezhebinin temel kitapları içinde sayılan *el-Vikâye*'si Enderun'da yetişmiş, Anadolu ve Rumeli Beylerbeyliği yapmış bir devlet adamı olan Şemsî Ahmed Paşa (v. 1580) tarafından bazı bölümleri seçilerek manzum olarak tercüme edilmiştir. 1568 yılında tamamlanan ve 450 beyitten oluşan bu çalışmasını Şemsî Paşa halk içerisinde genç-yaşlı her kimsenin kolaylıkla okuyup anlayabilmesi için hazırladığından bahseder. Edebî yönü ile öne çıkan bir eserden ziyâde insanların rahatlıkla anlayabilecekleri bir tercüme yapmayı hedeflediğini eserinde dile getirir. Bu çalışmada *el-Vikâye*'den ilmihal kitaplarında ele alınan temel konular olan taharet, ezan, namaz, zekât, hac, oruç, kurban ve avlanmakla ilgili bölümler alınarak tercüme edilmiştir. Dil ve muhteva bakımından bu tercüme Ebussuûd Efendi tarafından gözden geçirilmiştir. Şemsî Paşa metnin daha kolay anlaşılmasına yönelik olarak bir takım eklemelerde de bulunmuştur.¹²²

Şemsî Paşa'nın manzum tercümesi *el-Vikâye* ile mukayese edilecek olursa ilgili âyetlerin metinden çıkarıldığı, abdestin sünnetlerinden bahsedilirken bir uzvun kurumadan hemen diğerine geçilmesi gerektiğine vurgu yapılması, abdestte farz olanın bir kere yıkamak olsa da üç kere yıkamanın sünnet olduğunun beyân edilmesi, abdestin müstehâpları zikredilirken bizatihi müstehâp kavramının açıklanması, uzuvlardan günâhların döküleceğinin belirtilmesi, kadına ve avret yerine dokunmanın Şâfiî mezhebine göre abdesti bozacağına söylenmesi, güslün farzları sayılırken hiçbir yerin kuru kalmamasının da buna eklenmesi, güslün sünnetlerini yerine getirmeyenin ehl-i bidatten sayılacağı tasrih edilmesi, artık suların hükmü meselesinde içtikleri sular gibi kedi ve tavukların yedikleri bir yiyecek maddesinin de temiz sayılıp sayılmayacağı tartışılması, sünnete uymanın ve onu ihyâ etmenin önemine vurgu yapılması ve oruç hakkında Gazzâlî'nin *Kimyâ-i Saâdet*'inden iktibasta bulunulması gibi asıl metinde olmayan ilavelerin yapıldığı görülür. Şemsî Paşa abdestle ilgili bölüme abdestin mekruhları adını verdiği *el-Vikâye*'de yer almayan bir başlık ilave etmiştir. Ayrıca onun eserdeki bazı cümleleri ve bir bölüm içindeki bazı

¹²² Eliaçık, "Şemsî Paşa'nın Manzum ve Muhtasar Vikâyetü'r-rivâye Tercümesi", s. 21-22; a.g.mlf., "Tercüme ile Şerhin İç İçe Bulunması: Şemsî Paşa'nın Manzum Vikâye Tercümesi", *Turkish Studies*, 4: 6, 2009, s. 98-118.

konuları tercüme etmeyerek gözardı ettiği anlaşılmaktadır. Söz konusu kısımlar meseleyle ilgili ayrıntılı bilgileri hâvidir. Mesela Şemsî Paşa ezanın hükmünü ve müezzinlerin namaz vakitlerini bilmeleri gerektiğini belirttikten sonra ezanın nasıl okunacağını detaylı olarak anlatan kısmı ve tekbir getirilirken söylenebilecek lafızlarla ilgili kısmı ve namazın nasıl kılınacağını anlatan bölümü atlamıştır. Bazen de namazı bozan durumlar, namaza sonradan yetişen kimsenin durumu, yolculukta namaz ve Cuma namazının anlatıldığı başlıklar gibi temel bir takım kısımları nazmetmeden geçtiği tespit edilebilmektedir. Zekât konusunda ise sadece mükellefiyet ile ilgili giriş kısmını tercüme etmekle yetinmiştir. Oruçla ilgili olarak da eserin yalnızca ilk cümlesini tercüme ve şerh etmiştir. Atladığı kısımlar arasında teyemmümde niyetin farz olması gibi asıl metinde yer alan ve ayrıntıdan sayılamayacak önemli hususların bazen dikkatten kaçırıldığına tesadüf edilebilmektedir. İlmihal kitaplarının telif tarzına uygun olarak asıl metinde yer verilmemesine rağmen namazın sünnetlerinin on iki olarak kesin rakamlar ile tespit edildiği görülür. *el-Vikâye*'de geçen zekâta mükellef sayılmak için asli ihtiyaçları dışında nisap miktarı mala sahip olunması ifadesinin, o gün için sekiz yüz akçeye mâlik olmak olarak açıklaması Şemsî Paşa'nın dönemindeki şartlara eserinde yer vermesine örnek verilebilir. Kitabın sistematığı üzerinde bir takım değişiklikler yapan müellif örneğin hac konusunu oruçtan önce işlemiştir. Şemsî Paşa'nın eserin sistematığındeki tasarruflarından biri de farklı başlıklar altındaki bilgileri tek bir bölümde zikretmesidir. Namazın şartlarını zikrettikten sonra temizlik bölümünde yer alan necâsetlerle ilgili kısımdan bazı bilgileri aktaran Şemsî Paşa daha sonra namaz konusuna geri dönmüştür.¹²³ Onun eserinde avcılıkla ilgili meselelere değinmesi bu çalışmayı inceleyen araştırmacıların dikkat çektiği üzere herkes için gerekli olmasa da kendisinin bu konuda mâhir olan bir sülâleden gelmesi ve ava düşkün olan padişahların yakınında bulunması¹²⁴ ile ilgili değil bu konunun manzum ilmihallerin bir bölümünü teşkil

¹²³ Krş. Muhittin Eliaçık, "Şemsî Paşa'nın Manzum ve Muhtasar Vikâyetü'r-rivâye Tercümesi", s. 28-47; Ubeydullah b. Mes'ud b. Mahmûd el-Buhari el-Mahbubi Sadrüşşeria, *Şerhü'l-Vikâye*, Amman: Müessesetü'l-Verrak, 2006, c. I, s. 3-294.

¹²⁴ Muhittin Eliaçık, "Şemsî Paşa'nın Manzum ve Muhtasar Vikâyetü'r-rivâye Tercümesi", s. 28.

etmesi ve sistematiklerinde yer alması sebebiyledir. Şemsî Paşa *el-Vikâye*'yi bir ilmihal eseri haline dönüştürmeye çalışmıştır.

Osmanlı döneminin temel fıkıh kitapları arasında sayılan, medreselerde ders kitabı olarak okutulan¹²⁵ Molla Hüsrev'in (v. 885/1480) *Dürerü'l-Hükkâm* adlı eserinin birçok kitaba kaynaklık etmesi, hakkında çok sayıda şerh ve hâşiye kaleme alınması¹²⁶ ve Türkçeye tercüme edilmesinin¹²⁷ yanı sıra Ahmed el-Halebî (v. 1003/1594) tarafından bu yüzyılda nazma çekildiği görülür. Bu eser 17. yüzyılda Trablus Müftüsü Şeyh Ali el-Hamevî (v. 1090/1679) tarafından 2000 beyit halinde yeniden manzum hale getirilmiştir.¹²⁸

18. yüzyıl ve sonrasında ibarelerinin kısa, açık ve kolay anlaşılır olması, hac ve zekât konularını dışarıda bırakarak abdest, namaz ve oruç olmak üzere küçük yaştaki kimselere gerekli olan bilgilerle sınırlı kalması hasebiyle kısa bir sürede şöhret bulan, medreselerde okutulan ve ezberletilen Şürünbülâli'nin (v. 1069/1659) *Nurü'l-îzâh*'ı ve bunun üzerine müellif tarafından yapılmış bir şerhin özeti olan *Merakı'l-felâh*'ı nazmeden çok sayıda çalışmaya ulaşılabilmektedir.¹²⁹ Müteahhirün dönemi âlimlerinden Muhammed b. Abdillâh et-Timurtâşî'nin (v. 1006/1598) *Tenvîru'l-ebâr*'ı ve bunun şerhi olan Haskefi'nin (v. 1088/1677) *ed-Dürü'l-muhtâr*'ı hakkında birçok şerh ve hâşiye kaleme alınmasının yanı sıra Timurtâşî'nin eseri bu yüzyılda nazmedilmiştir.¹³⁰

Osmanlı'nın son dönemindeki manzum çalışmalardan biri olarak İbn Âbidîn'in (v. 1252/1836) yargılama usûlü hakkındaki, müftiler için kaleme aldığını söylediği¹³¹ risâlesi *Ukûdü resmi'l-müftî*'ye değinmek gerekir. Bu çalışma müellifi tarafından şerh edilmiştir.

¹²⁵ Cici, "Osmanlı Klasik Dönemi Fıkıh Kitapları", s. 235.

¹²⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1965, s. 22.

¹²⁷ Katib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, c. II, s. 1200.

¹²⁸ Katib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, c. II, s. 1200; Ahmet Akgündüz, "Dürerü'l-Hükkâm", *DİA*, c. X, 28; Cici, "Osmanlı Klasik Dönemi Fıkıh Kitapları", s. 236.

¹²⁹ Habeşî, *Câmiü'ş-şürûh ve'l-havâşî*, c. III, s. 2057-2057.

¹³⁰ Habeşî, *Câmiü'ş-şürûh ve'l-havâşî*, c. I, s. 676-681.

¹³¹ İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülazîz ed-Dımaşkî, *Şerhu Manzume-i Resmi'l-müftî*, y.y., ts., s. 10.

Osmanlı fıkıh geleneğinde olduğu gibi bu yüzyılda Mâlikî mezhebi içerisinde de manzum çalışmalara ulaşılabilmektedir. Mezhebin eğitim faaliyetlerinde kullanılan başlıca eserlerden biri sayılan, fetvâ ve kaza sahalarında hüküm vermek isteyen fakihler için kaleme alınan Halil b. İshâk el-Cündî'nin (v. 776/1374) *el-Muhtasar*'ı, bu yüzyılda ortaya çıkan ihyâ hareketlerinin mezheplerin geldiği noktayı eleştiren ve sahih rivâyetler ile amel edilmesini savunan yaklaşımlarının tesiriyle etkisi giderek azalmış olsa da Ahmed b. Kâsım el-Bûnî tarafından (v. 1139/1726) manzum hale getirilmiştir.¹³² Aynı zamanda şair olan Ahmed b. Kâsım el-Bûnî ilmî faaliyetini özellikle hadis sahasındakiler olmak üzere hadis, fıkıh ve âkaid ilmine dair eserleri manzum hale getirmenin oluşturduğu dikkat çekmektedir.¹³³

Hanbelî mezhebinin geç dönem eserlerinden İbnü'n-Neccâr el-Fütûhî'nin (v. 972/1565) *Münthe'el-irâdât*'ının ihtisarı¹³⁴ olan Zeynüddin Mer'î b. Yusuf b. Ebi Bekr Kermî el-Makdisî'nin (1033/1624) *Delilü't-tâlib li-Neyli'l-metâlib*'i mezhep içinde kabul gören görüşlere dayanması, tartışmalara, kaynaklara ve delillere yer vermeksizin, kolay ve anlaşılır bir dille kaleme alınması ve küçük bir hacme sahip olmasından dolayı 18. ve 19. yüzyıllarda nazmedilmiştir.¹³⁵ Öğrencilerin bu kitabı ifadelerinin açık, ezberlenmesinin kolay olduğu için tercih ettikleri ve hakkında şerh, hâşiye ve nazım türünde çok sayıda çalışma yapıldığı belirtilmektedir. Hatta Hanbelî fikhını öğrenmek isteyen bu eseri ezberlemesi gerektiğine yönelik bir şiir de meşhur olmuştur.¹³⁶

Sonuç Yerine

Fıkıh edebiyatı içerisinde manzum telif tarzının geniş bir birikim oluşturduğu görülür. Mezheplerin teşekkülü öncesinde başlayan ve mezhepleşme olgusu ile birlikte giderek genişleyen bu zengin literatürün oluşmasında fıkıh

¹³² Kaya, "el-Muhtasar", *DİA*, c. XXXI, s. 74.

¹³³ Mücteba Uğur, "Bûni, Ahmed b. Kâsım", *DİA*, c. VI, s. 417.

¹³⁴ Zeynüddin Mer'î b. Yusuf b. Ebi Bekr Kermî el-Makdisî, *Delilü't-tâlib li-Neyli'l-metâlib*, Beyrut: Darü'l-Farabi, 2010, s. 31, 43; Mustafa b. Ahmed Dumanî el-Hanbelî, *Hâşiyetu Delili't-tâlib li-Neyli'l-metalib*, Dımaşk: Dârü'n-Nevâdir, 2010/1431, c. I, s. 6, 31.

¹³⁵ Habeşî, *Câmiü's-şürûh ve'l-havâşî*, c. II, s. 907-908.

¹³⁶ Dumanî, *Hâşiyetu Delili't-tâlib li-Neyli'l-metalib*, c. I, s. 6-7.

eğitimi önemli bir sâiktir. Bir mezhebi esas alan fıkıh tedrisinin kolaylaştırılması için o mezhebin temel metinleri manzum hale getirilmeye başlanmıştır. Manzum hâle getirilen metinlerin başında fıkıh muhtasarları gelmektedir. Genelde şâirlik yönleri ile öne çıkan manzum fıkıh eseri kaleme alan müellifler dil ve üslup olarak anlaşılması kolay, delillere yer vermeyen ve bir öğrencinin bilmesi gerektiği derecede mezhebi kuşatıcı olan metinleri seçerek manzum hale getirmeye çalışmışlardır. Bununla birlikte mezhep içi ihtilaflara ve delillere ver veren geniş hacimli metinlerin de istisnai olarak nazmedildiğine dair örneklere ulaşılabilmektedir. Söz konusu nazım çalışmalarının büyük bölümünü bir eserin manzum hale getirilmesine yönelik faaliyetler oluşturmaktadır. Gerek fıkıh usûlü gerekse furû'-i fıkha dair bir mezhebi temsil eden ve mezhebin muteber kaynakları arasında sayılan bir eserin nazma çevrilmesi yoluyla eserler hazırlanmıştır. Bir eseri manzum hale getirmeye yönelik çalışmalarda izlenen faaliyet tarzları incelendiğinde bu yöndeki faaliyetin sadece eseri manzum hale getirmekten ibaret olmadığını görülmektedir. Fıkıh âlimlerinin söz konusu temel metinler üzerindeki tasarrufları manzum çalışmalarının ihtisar ve şerh çalışmaları gibi bir metin telif tarzı olduğuna işaret etmektedir.

Kaynakça

- Akgündüz, Ahmet, "Dürerü'l-Hükkâm", *DİA*, c. X, s. 27-28.
- Akgündüz, Hasan, *Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi*, İstanbul: Ulusal Yayınları, 1997.
- Atay, Hüseyin, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi: Medrese Programları, İcazetnameler, Islahat Hareketleri*, İstanbul: Dergah Yayınları, 1983.
- Atmaca, Esra, "Memlûkler Döneminde Halep İlmî Hayatında Ders Halakaları ve Ulemâ Tarafından Okutulan Ders Kitaplarının Tespiti", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 3, 2015, s. 44-81.
- Aybakan, Bilal, "el-Mühezzeb", *DİA*, c. XXXI, s. 518-520.
- _____, "el-Vasît", *DİA*, c. XLII, s. 551-552.
- _____, "el-Vecîz", *DİA*, c. XLII, s. 587-588.
- _____, "et-Tenbih", *DİA*, c. XL, s. 447-449.
- _____, "Şâfiî Mezhebi", *DİA*, c. XXXVIII, s. 233-247.
- Baltacı, Cahid, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul: İrfan Matbaası, 1976.
- Bardakoğlu, Ali, "İbn Rüşd", *DİA*, c. XX, s. 254-257.
- Bedir, Murteza "ez-Ziyâdât", *DİA*, c. XLIV, s. 483-484.
- _____, "Vikâyetü'r-rivâye", *DİA*, c. XLIII, s. 106-108.
- _____, *Buhara Hukuk Okulu*, 2. bs., İstanbul: İSAM Yayınları, 2014.

- Birişik, Abdülhamit, "Medrese", *DİA*, c. XXVIII, s. 333-338.
- Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333/1915.
- Ceceli, İbrahim, *Manzume-i Ceceli İbrahim Efendi*, Kastamonu: Kastamoni Matbaası, 1286/1869.
- Cici, Recep, "Osmanlı Klasik Dönemi Fıkıh Kitapları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. III: 5, 2005, s. 215-248.
- Çavuşoğlu, Ali Hakan, "er-Risâle", *DİA*, c. XXXV, s. 119-122.
- Çelebioğlu, Âmil, "Balıkesirli Devletioğlu Yusuf'un Fıkıhî Bir Mesnevisi", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları* içerisinde, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1998, s. 127-140.
- _____, "Türk Edebiyatında Manzum Dini Eserler", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları* içerisinde, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1998, s. 348-365.
- Çelik, Ali, "Bazı Manzum Hadis Usulleri ve Manzûmetü'l-Beykûniyye", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 3, 1996, s. 237-247.
- Dumanî Mustafa b. Ahmed el-Hanbelî, *Hâşiyetu Delili't-tâlib li-Neyli'l-metalib*, Dimaşk: Dârü'n-Nevâdir, 2010/1431.
- Ehdel, Muhammed b. Ahmed Abdülbari, *İfâdetü's-sadeti'l-umed bi-takriri meâni Nazmi'z-Zübed*, Cidde: Dârü'l-Minhâc, 2006.
- Eliaçık, Muhittin, "Medreselerde Okutulan Manzum Ders Kitapları", *Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslâmî İlimler (Uluslararası Sempozyum)*, 2013, c. II, s. 539-546.
- _____, "Tercüme ile Şerhin İç İçe Bulunması: Şemsi Paşa'nın Manzum Vikâye Tercümesi", *Turkish Studies*, 4: 6, 2009, s. 95-119.
- _____, "Şemsi Paşa'nın Manzum ve Muhtasar Vikâyetü'r-rivâye Tercümesi", *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, sy. II, 2009, s. 16-49.
- Er, Hamit, *Medreseden Mektebe Geçiş Sürecinde Darülhilafe Medreseleri*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003.
- Erkan, Mustafa, "Behcetü'l-Hadâik", *DİA*, c. V, s. 346-348.
- Fazlıoğlu, Şükrân, "Manzûme fi tertîb el-kutub fi el-'ulûm ve Osmanlı Medreseleri'ndeki Ders Kitapları", *Değerler Eğitimi Dergisi*, c. I: 1, 2003, s. 97-110.
- _____, "Ta'lim ile İrşâd Arasında: Erzurum İbrahim Hakkı'nın Medrese Ders Müfredatı", *Divân: İlmî Araştırmalar*, X: 18, 2005/1, s. 115-173.
- _____, "Nebî Efendi-zâde'nin Kasîde fi el-Kutub el-Meşhûre fi el-Ulûm'una Göre Bir Medrese Ders Talebesinin Ders ve Kitab Haritası", *Kutadgubilig*, sy. 3, 2003, s. 191-221.
- Gül, Şirin, "Sahn-ı Seman Medreselerinden Günümüz Fıkıh Eğitimine Bir Köprü", *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler Sempozyumu*, 2012, c. II, s. 615-635.
- Gülşehri, *Gülşehri'nin Mantıku't-Tayr'ı (Gülşen-name): Metin ve Günümüz Türkçesine Aktarma*, haz. Kemal Yavuz, Kırşehir: Kırşehir Valiliği, 2007.

- H. İbrahim Şener, Alim Yıldız, *Türk İslam Edebiyatı*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003, s.125-127,
- Habeşi, Abdullah Muhammed, *Câmiü'ş-şürûh ve'l-havâşi: Mu'cemun şâmilün li-esmâi'l-kütübi'l-meşruha fi't-türâsi'l-İslâmî ve beyani şüruhiha*, Abudabi: el-Mecmaü's-Sekafi, 2004/1425, c. I-III.
- Hızlı, Mefail, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XVII: 1, 2008, s. 25-46.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülazîz ed-Dımaşkı, *Şerhu Manzume-i Resmî'l-müftî*, y.y., ts.
- İbn Kadi Şühbe, Ebû's-Sıdk Takıyyüddin Ebû Bekr b. Ahmed, *Tabakâtü'ş-Şâfiyye*, Beyrut: Âlemül-Kütüb, 1987.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâleddin Muhammed b. Abdilvâhid, *Fethü'l-kadîr*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- Kallek, Cengiz, "el-Hidâye", *DİA*, c. XVII, s. 471-473.
- Kandemir, M. Yaşar, "Mukaddimetü İbni's-Salâh", *DİA*, c. XXXI, s. 121-124.
- Kara, Mustafa, "XIV. ve XV. Yüzyıllarda Osmanlı Toplumunu Besleyen Türkçe Kitaplar", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. VIII: 8, 1999, s. 29-58.
- Kara, Necati, "Ebân b. Abdülhamid", *DİA*, c. X, s. 65-66.
- Katib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, haz. Şerefettin Yaltkaya, Rifat Bilge, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.
- Kavak, Özgür, "Zekkâk", *DİA*, c. XLIV, 220-221.
- Kavakcı, Yusuf Ziya, *XI. ve XII. Asırlarda Karahanlılar Devrinde Mavara' al-Nahr İslam Hukukçuları*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, 1976.
- Kaya, Eyyüp Said, "Muhtasar", *DİA*, c. XXXI, 61-62.
- _____, "Şerh", *DİA*, XXXVIII, 560-564.
- _____, "Zâhiru'r-rivâye", *DİA*, c. XLIV, s. 101.
- Kelpetin Arpağuş, Hatice, "Bir Telif Türü Olarak İlmihal Tarihi Geçmişi ve Fonksiyonu", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22: 1, 2002, s. 25-56.
- Kiremitçi, Ferdi, "Klasik Türk Edebiyatında Öğretici Mensur Eserleri Nazma Aktarma Çalışmaları ve Sâdıkî'nin Manzum Akâid-Name Örneği", *Turkish Studies*, 7: 1, 2012, s. 1501-1539.
- Koca, Ferhat, "el-Manzûmetü'n-Nesefiyye", *DİA*, c. XXVIII, s. 34-35.
- _____, *İslam Hukuk Tarihinde Selefî Söylem Hanbeli Mezhebi*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002.
- Kocaş, İbrahim, *Manzum İslam İlmihali*, Sivas: Doğu Matbaası, 1957.
- Koç, Mustafa, "Anadolu'da İlk Türkçe Eserler", *Bilig*, sy. 57, 2011, s. 159-174.
- Kureşi, Ebû Muhammed Muhyiddin Abdülkadir b. Muhammed, *el-Cevâhirü'l-mudiyye fi tabakati'l-Hanefiyye*, thk. Abdülfettah Muhammed el-Hulv, 2. bs., Cize: Hicri li't-Tıbaa ve'n-Neşr, 1993.

- Makdisi, George, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim*, tercüme ve inceleme: Ali Hakan Çavuşoğlu, Tuncay Başoğlu, İstanbul: Klasik Yayınları, 2012.
- Nashabe, Hisham, *Muslim Educational institutions: A General Survey Followed by A Monographic Study of al-Madrasah al-Mustansiriyah in Baghdad*, Beyrut: Mek-tebetu Lübnan [Librairie du Liban], 1989.
- Nesefi, Ebû Hafs Necmeddin Ömer b. Muhammed b. Ahmed, *Nazmü'l-Hilafiyyat Tercümesi: (Giriş-Dil Özellikleri-Metin-İndeks)*, haz. A. Azmi Bilgin, Ankara: Türk Dil Kurumu, 1996.
- Özel, Ahmet, "İbn Vehbân", *DİA*, c. XX, s. 442-443.
- _____, "Kazvîni, Abdülgaflâr b. Abdülkerîm", *DİA*, c. XXV, s. 155.
- _____, "Remlî, Ahmed b. Hüseyin", *DİA*, c. XXXIV, s. 561-562
- _____, "Semerkandî", *DİA*, c. XXXVI, s. 479-480.
- Özen, Şükrü, "Hırakî", *DİA*, c. XVII, s. 322-323.
- _____, "Hilâf", *DİA*, c. XVII, s. 527-538.
- _____, "İbnü'ş-Şihne", *DİA*, c. XXI, s. 224-225.
- Özkan, Mustafa, "Devletoğlu Yusuf", *DİA*, c. IX, s. 243-244.
- Öztürk, Zehra, "Osmanlı Döneminde Kıraat Meclislerinde Okunan Halk Kitapları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 5: 9, 2007, s. 401-445.
- Palabıyık, M. Hanefi vd., "Medrese Eğitiminin Oluşturduğu Resulullah Algısı", *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler Sempozyumu*, 2012, c. II, 471-507.
- Pekolcay, Necla, *İslami Türk edebiyatı*, İstanbul: Dergah Yayınları, 1981.
- Rak'î, Abdurrahman b. Ali, *Mukaddime fi'l-ferâ'iz*, Câmîiatu Melik Suûd Kütüphanesi, Nu. 3119, vr. 1-36.
- Saçaklızâde, Muhammed b. Ebû Bekr el-Mar'âşî, *Tertibü'l-ulum*, çev. Zekeriya Pak, M. Akif Özdoğan, Kahramanmaraş: Uke Kitaplığı, 2009.
- Sadrü'ş-Şeria, Ubeydullah b. Mes'ud b. Mahmûd el-Buhârî el-Mahbubî, *Şerhü'l-Vikâye*, Amman: Müessesetü'l-Verrak, 2006.
- Sübkî, Ebû Nasr Abdülvehhab b. Ali b. Abdilkâfi, *Tabakatü'ş-Şafiyyeti'l-Kübra*, thk. Mahmûd Muhammed Tanahi, Abdülfettah Muhammed el-Hulv, Kahire: İsa el-Bâbî el-Halebî, 1964.
- Şirâzî, Ebû İshak Cemaleddin İbrâhim b. Ali b. Yusuf, *el-Mühezzeb fi fıkhi'l-İmâm eş-Şâfiî*, thk. Muhammed Zuhayli, Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 1996/1416.
- Telkenaroğlu, Rahmi, "Osmanlı'dan Günümüze Anadolu Medreselerinde Fıkıh Tedrisatı ve Sorunları", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 20, 2012, s. 151-177.
- Uğur, Mücteba, "Bûni, Ahmed b. Kâsım", *DİA*, c. VI, s. 416-417.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1965.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil, "İbn Âsım, Ebû Bekir", *DİA*, c. XIX, s. 327.
- _____, "Minhâcü't-tâlibîn", *DİA*, c. XXX, s. 111.

- Yıldırım, Kadri, “Didaktik Şiirin Abbasiler Döneminde Ortaya Çıkışı ve Gelişimi Üzerine Bir İnceleme”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XVIII: 1, 2009, s. 171-207.
- Yılmaz, Harun, *Zengiler ve Eyyûbiler Döneminde Dımaşk'ta “Medrese”*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- Zekeriyâ el-Ensârî, Ebû Yahyâ Zeynüddin Zekeriyya b. Muhammed b. Ahmed, *el-Gurerü'l-behiyye fî şerhi Manzumeti'l-Behceti'l-Verdiyye*, Beyrut: Dârû'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997/1418.